

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Airido Šiaurio
V kurso, darbo ir socialinės teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Lietuvos pensijų sistema: struktūra ir ypatumai
Lithuanian pension system: structure and peculiarities**

Vadovas: lekt. dr. Jurij Maculevič
Recenzentė: lekt. Simona Cirtautaitė-Kaminskienė

Vilnius
2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe atskleidžiama pensijų samprata ir sistema, nagrinėjami Lietuvos pensijų raidos etapai, analizuojama Lietuvos pensijų sistema, apimanti valstybinio socialinio draudimo pensijas, valstybines pensijas, pensinio pobūdžio išmokas, bei šalpos pensijas. Taip pat, darbe atskleidžiami minėtų pensijų ypatumai, pateikiami teisinio reguliavimo trūkumai bei autoriaus įžvalgos dėl galimo tolimesnio pensijų sistemos reformavimo, siekiant šios sistemos efektyvumo.

Pagrindiniai žodžiai: pensijų raida, pensijų fondai, valstybinio socialinio draudimo pensijos, valstybinės pensijos, šalpos pensijos.

This Master's thesis reveals the definition and system of pensions, examines the stages of the development of Lithuanian pensions, and analyses the Lithuanian pension system, which includes state social insurance pensions, state pensions, and social assistance pensions. The thesis also reveals the peculiarities of these pensions, the shortcomings of the legal regulation and the author's insights into possible further reform of the pension system in order to make it more efficient.

Keywords: pension development, pension funds, state social insurance pensions, state pensions, social assistance pensions.

TURINYS

IŽANGA	4
1. PENSIJOS SAMPRATA IR SISTEMA	6
2. PENSIJŲ SISTEMOS RAIDA LIETUVOJE	8
2.1 1990 – 2000 metų pensijų sistemos raida	8
2.2 Pensijų sistemos raida nuo 2000 iki 2018 metų reformos	10
2.3 Pensijų sistemos raida po 2018 metų reformos	12
3. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO PENSIJŲ SISTEMA	16
3.1 Socialinio draudimo pensijos sandara ir indeksavimas	17
3.2 Socialinio draudimo senatvės pensijos ir išankstinės senatvės pensijos	19
3.3 Netekto darbingumo pensijos	23
3.4 Išmokos vienišiams asmenims	25
4. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ YPATUMAI	30
4.1 Pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos	31
4.2 Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija	35
4.3 Mokslininkų valstybinės pensijos	36
4.4 Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos	39
4.5 Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos	41
4.6 Teisėjų valstybinės pensijos	43
4.7 Pensinio pobūdžio išmokos	46
5. VALSTYBINĖS ŠALPOS PENSIJOS	50
6. SISTEMOS REFORMOS BŪTINYBĖ	53
IŠVADOS	59
ŠALTINIAI	60
SANTRAUKA	64
SUMMARY	65

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. Socialinė apsauga yra ypatingai svarbi tema visuomenei, todėl Lietuvos pensijų sistema, kaip socialinės apsaugos sistemos dalis, turi būti analizuojama tiek teoriniu, tiek praktiniu aspektu ir tobulinama siekiant užtikrinti asmenų socialinę gerovę. Išanalizavus Lietuvos pensijų sistemą, pateikiamos išvados ir pasiūlymai tolimesniam reformavimui.

Darbo tikslas. Išanalizuoti Lietuvos pensijų sistemos struktūrą ir pateikti rekomendacijas tolimesniam pensijų sistemos reformavimui.

Darbo uždaviniai:

- 1) Išanalizuoti Lietuvos pensijų sistemos reformas;
- 2) Atskleisti Lietuvos pensijų sistemą;
- 3) Išanalizuoti pensijų skyrimo sąlygas;
- 4) Nustatyti Lietuvos pensijų sistemos trūkumus ir pateikti galimus sprendimus.

Objektas. Lietuvos pensijų sistemos ypatumai, teisinis reguliavimas ir teisinio reguliavimo problematika.

Tyrimo metodai:

1. Istoriniu metodu darbe analizuojama Lietuvos pensijų sistemos reformų raida bei pokyčiai nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.
2. Sisteminės analizės metodas pasitelktas siekiant atskleisti pensijų skyrimo ypatumus, sistemiškai analizuojant nacionalinius teisės aktus.
3. Lyginamuoju metodu lyginamos valstybinės pensijos su socialinio draudimo pensijomis bei šalpos išmokomis, taip siekiant išvelgti šių pensijų skirtumus ir panašumus.
4. Apibendrinimo metodu formuojamos išvados bei apibendrinama naudota literatūra.

Darbo originalumas. Rengiant šį magistro darbą buvo susidurta su kitais moksliniais tyrimais bei magistro darbais, kuriuose buvo analizuojamos atskiros pensijų rūšis, tačiau per paskutinius penkerius metus mokslinių darbų, kuriuose būtų atlikta pensijų sistemos bei jos ypatumų analizė, neaptikau. Atsižvelgiant į tai, šiame magistro darbe siekiama išanalizuoti Lietuvos pensijų sistemos ypatumus ir nustatyti pensijų sistemos reglamentavimo problemas bei pasiūlyti galimus sprendimo būdus.

Svarbiausi šaltiniai. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas ir kiti norminiai teisės aktai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija bei mokslinė A. Bitino, J. Tartilo, V. Petrylaitės, R. Lazutkos ir kitų mokslininkų literatūra.

1. PENSIJOS SAMPRATA IR SISTEMA

Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija), o būtent jos 52 straipsnis, garantuoja vieną svarbiausių asmens socialinių teisių – gauti pensiją. Šiame straipsnyje nustatyta, jog „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais”.

Kaip R. Lazutka nurodo, esminė pensijų ekonominė funkcija individo požiūriu – asmens gyvenimo ciklo metu perskirstyti vartojimą, t.y. žmogus darbingo laikotarpio metu atsisako dalies savo pajamų tam, kad įgytų teisę gauti tam tikras pajamas senatvėje (Lazutka, 2002, p. 68). Tačiau iš Konstitucijos 52 straipsnio matyti, jog pensija siejama ne tik su senatve, bet ir su netektu darbingumu.

Pensijų sistema yra vienas iš socialinės apsaugos elementų, kuri pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus, susideda iš:

- 1) Valstybinių socialinio draudimo pensijų – senatvės, netekto darbingumo, našlių, našlaičių;
- 2) Valstybinių pensijų – pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos, nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, mokslininkų valstybinės pensijos, teisėjų valstybinės pensijos, Lietuvos Respublikos Prezidento (toliau – Prezidento) sutuoktinio valstybinė pensija;
- 3) Valstybinių šalpos pensijų – šalpos neįgalumo pensijos, šalpos senatvės pensijos, šalpos našlaičių pensijos.

Kaip teigia V. Vaičaitis, nors Konstitucijoje apibrėžiamos tik tam tikros pensijų rūšys, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) savo jurisprudencijoje, gindamas asmens teisę į pensiją, iš esmės nedaro skirtumo tarp socialinio draudimo ir valstybinių pensijų (Vaičaitis, 2010, p. 39). Vienas iš pagrindinių skirtumų tarp valstybinių socialinio draudimo pensijų ir valstybinių pensijų bei šalpos pensijų yra tai, jog pastarosios mokamos iš valstybės biudžeto, o valstybinė socialinio draudimo pensija – iš atskirai suformuoto socialinio draudimo fondo. Atsižvelgus į tai, valstybinė socialinio draudimo pensija suprantama kaip periodinė (mėnesinė) pinigine išmoka iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų, mokama nustatytą laiką valstybiniu socialiniu pensijų draudimu apdraustiems asmenims sukakus senatvės pensijos amžių arba jiems tapus nedarbingiems arba iš dalies darbingiems, jei jie atitinka valstybinio socialinio pensijų

draudimo stažo reikalavimus atitinkamai pensijos rūšiai skirti, o tiems asmenims mirus, – jų nedarbingiems šeimos nariams (Bitinas *et al.*, 2011, p. 176). Valstybinės pensijos suprantamos kaip ilgalaikės, periodiškos piniginės išmokos, skirtos materialiai aprūpinti asmenis, nurodytus Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme (toliau – Valstybinių pensijų įstatymas) (Bitinas *et al.*, 2011, p. 111). Atkreiptinas dėmesys jog šios pensijos, taip pat kaip ir valstybinės socialinio draudimo pensijos, siejamos su senatvės amžiumi, o kai kurios papildomai ir su netekto darbingumo faktu. Tuo tarpu šalpos pensijomis suteikiamos pensinės garantijos visiems nuolat Lietuvoje gyvenantiems asmenims, kurie netekę įstatyme numatyto darbingumo, arba yra sukakę senatvės pensijos amžių ir kurie neturi teisės gauti valstybinės socialinio draudimo arba valstybinės pensijos, kitų pensijų išmokų, neatsižvelgiant į tai, dėl kokių priežasčių jie neįgijo tokios teisės (Bitinas *et al.*, 2011, p. 227).

Apibendrinus galima daryti išvadą, jog aptartas pensijas saisto bendros alternatyvios sąlygos atitinkamai pensijų rūšiai gauti – senatvės amžius arba netekto darbingumo faktas, todėl pensija gali būti suprantama kaip reguliari išmoka, mokama sulaukus senatvės amžiaus arba netekus darbingumo, jeigu toks asmuo atitinka įstatyme nustatytas sąlygas atitinkamai pensijos rūšiai gauti.

2. PENSIJŲ SISTEMOS RAIDA LIETUVOJE

2.1 1990 – 2000 metų pensijų sistemos raida

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, politiniai bei ekonominiai pokyčiai darė įtaką pensijų sistemai, todėl atsirado būtinybė sukurti naują pensijų sistemą (Bitinas *et al.*, 2011, p. 159). Pradėjus kurti naują pensijų sistemą, per pirmąjį dešimtmetį buvo priimta nemažai įstatymų, reglamentuojančių socialinį aprūpinimą.

Pirmasis reformos žingsnis buvo pradėtas 1990 m. vasario 13 d. Aukščiausiosios tarybos nutarimu „Dėl Lietuvos TSR Valstybinio socialinio draudimo sistemos pertvarkymo“, kuriuo iš profesinių sąjungų Lietuvos valstybės žinion buvo perimtas socialinis draudimas (Bitinas *et al.*, 2011, p. 159). Pasak R. Lazutkos, reformos esmė – draudimo prioriteto įvedimas, išlaikant darbo skatinimą ir socialinių išmokų infliacijos reguliavimą (Lazutka, 2007, p. 10). Lietuvos pensijos sistema buvo grindžiama Bismarko modeliu, kitaip vadinamu *pay as you go*, pagal kurį socialinis draudimas skirtas tik dirbantiems ir tik samdomiems darbuotojams. Ši sistema apima išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė, priklauso nuo darbo stažo ir nuo pajamų dydžio gauto iki socialinės rizikos atsiradimo. Socialinio draudimo schemos yra finansuojamos iš darbuotojų ir darbdavių įmokų (Aidukaitė *et al.*, 2012, p. 24). 1990 m. kovo 15 d. prie Darbo ir socialinio aprūpinimo ministerijos buvo sukurta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba (toliau – Sodra), kurios paskirtis – vykdyti socialinio draudimo funkcijas.

Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki antrojo pensijų sistemos reformos etapo buvo priimti pensijų sistemai svarbūs įstatymai. Pirmasis įstatymas papildęs Lietuvos pensijų sistemą, kuriuo numatyta Lietuvos socialinės apsaugos struktūra ir įteisintas savarankiškas socialinio draudimo biudžetas, buvo 1990 m. spalio 23 d. priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Šio įstatymo 4 straipsniu nustatyta, jog valstybinio socialinio draudimo sistemą sudaro:

- 1) privalomas (valstybinis) socialinis draudimas;
- 2) socialinis aprūpinimas ir socialinė šalpa (parama) iš valstybės lėšų.

Antrasis svarbus įstatymas, įtvirtinęs valstybinio socialinio draudimo struktūrą buvo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (toliau – Valstybinio socialinio draudimo įstatymas), priimtas 1991 m. gegužės 21 dieną. Šis įstatymas įtvirtino socialinio draudimo išmokų rūšis, finansavimo ir administravimo sistemą, skirtingą samdomo

darbuotojo ir savarankiškai dirbančio asmens socialinio draudimo tvarką – samdomą darbą dirbantys asmenys draudžiami visomis socialinio draudimo rūšimis, o dirbantys pagal darbo sutartį – privalomai draudžiami tik pensijų draudimu (Tartilas, 2005, p. 68). Nurodyti įstatymai suteikė pagrindą Lietuvos pensijų sistemai – atskiras socialinio draudimo biudžeto įsteigimas ir sistemos sukūrimas suteikė galimybę tikslingai skirstyti surinktas pinigines lėšas asmenims, kuriems jos priklauso pagal teisės aktus, taip atsiribojant nuo valstybės biudžeto ir įgyjant savarankiškumą.

Daug įstatymų formuojančių Lietuvos pensijų sistemą buvo priimta ir įsigaliojo antruoju pensijų sistemos reformos metu, kuri prasidėjo 1994 metais. Vienas svarbiausių įstatymų buvo 1994 m. liepos 18 d. priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas (toliau – Socialinio draudimo pensijų įstatymas), detaliam reglamentuojantis socialinio draudimo pensijų klausimus, tokius kaip: pensijų rūšis, pensijų sandarą, apskaičiavimo ir mokėjimo tvarką, taip pat pagal šį įstatymą socialinio draudimo pensija buvo sudaroma iš dviejų dalių – visiems vienodo dydžio bazinės pensijos ir papildomos dalies, kuri susijusi su ankstesnėmis pensininko pajamomis ir stažu (Tartilas, 2005, p. 70). Šiam įstatymui įsigaliojus, pensijų dydis tapo priklausomas nuo darbo stažo ir darbo užmokesčio. Be Socialinio draudimo pensijų įstatymo, nuo 1995 m. taip pat įsigaliojo kiti svarbūs pensijų įstatymai:

- 1) Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (toliau – Šalpos pensijų įstatymas), priimtas 1994 m. lapkričio 29 dieną;
- 2) Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (toliau – Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas), priimtas 1994 m. gruodžio 13 dieną;
- 3) Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (toliau – Mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas), priimtas 1994 m. gruodžio 22 dieną;
- 4) Valstybinių pensijų įstatymas, priimtas 1994 m. gruodžio 22 dieną.

Šie įstatymai apibrėžė sąlygas, pagal kurias gali būti skiriamos atitinkamos pensijos, jų rūšis bei dydžius. Svarbu yra tai, jog visos valstybinės pensijos, finansuojamos iš valstybės biudžeto, mokamos kartu su socialinio draudimo pensijomis, todėl, anot R. Lazutkos, taip buvo sukurta pensijų sistema, kuri daliai pensijų gavėjų garantavo po dvi ar net tris pensijas, ir tokia pensijų sistema ne tik reikalavo daugiau lėšų, bet ir buvo neteisinga – atsirado privilegijuotų asmenų grupė, kurie gauna daugiau kaip vieną pensiją (Lazutka, 2007, p. 11). Svarbu ir tai, jog

nustatyta bazinė pensija tiesiogiai koreliavo tarp socialinio draudimo pensijos ir valstybinės pensijos, todėl didinant bazinę pensiją, valstybinės pensijos taip pat didėjo, kas leidžia pritari R. Lazutkos nuomonei, jog tokia pensijų sistema buvo neteisinga ir prieštaravo socialinio teisingumo principui.

1999 – 2000 m. pensijų reformos etapas svarbus tuo, jog buvo sukurta teisinė bazė socialiniam draudimui kaupiamuosiuose pensijų fonduose, be to, praplėstas socialinių draudimo įmokų mokėtojų sąrašas – Lietuvos Respublikos Vyriausybei (toliau – Vyriausybė) priėmus nutarimą, dirbančius asmenis (advokatus, jų padėjėjus, notarus, pagal patentus dirbančius asmenis ir kt.) savarankiškai prilyginusių individualių įmonių savininkams (Tartilas, 2005, p. 72). Vadovaujantis 1999 m. birželio 3 d. priimtu Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymu (toliau – Papildomo savanoriško kaupimo įstatymas), šis įstatymas sudarė teisinį pagrindą sukurti asmenų papildomo savanoriško pensinio aprūpinimo sistemą ir padidinti šioje pensijų sistemoje dalyvaujančių asmenų pajamų lygį senatvėje.

2.2 Pensijų sistemos raida nuo 2000 iki 2018 metų reformos

Siekiant užtikrinti sistemos tvarumą, pakankamas senatvės pensijas ir paskatinti ekonomikos augimą privačiuose fonduose kaupiamomis ir investuojamomis lėšomis, Lietuva 2000 m. numatė pertvarkyti senatvės pensijų draudimo sistemą į daugiapakopę (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2018, p. 1). Lietuvos pensijų sistemos raidos kontekste, reikšmingas Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. priimtas nutarimas „Dėl pensijų reformos koncepcijos patvirtinimo“, kuriame deklaruojamas pensijų reformos tikslas – pakeisti pensijų sistemą taip, kad sulaukę pensinio amžiaus žmonės gautų didesnes pajamas nei iki šiol (tačiau perskirstymas ne padidėtų, bet sumažėtų), kad ši sistema taptų gyvybinga ir apimtų visus gyventojus. Siekiant šio tikslo, numatyta trijų pakopų pensijų sistema:

- 1) pirmoji pakopa – valstybinis socialinis pensijų draudimas;
- 2) antroji pakopa – papildomas kaupimas senatvės pensijai;
- 3) trečioji pakopa – savanoriškas pensijų kaupimas pensijų fonduose.

Pasak T. Gudaičio, daugiapakopė pensijų sistema, kurią sudaro trys pakopos, yra efektyviausias būdas senatvės pensijų sistemų subalansavimui (Gudaitis, 2010, p. 41).

Pirmoji pakopa grindžiama einamųjų mokėjimų principu ir kartu solidarumo principu, kurio esmę sudaro tai, jog įmokos yra surenkamos iš dirbančiųjų ir šios išmokamos asmenims, turintiems teisę gauti pensiją. Ši pakopa yra privaloma ir kompensuoja dalį prarastų pajamų sukakus senatvės amžių ar netekus darbingumo.

Antroji pakopa grindžiama finansavimo principu, kuri sukurta su lūkesčiu išspręsti finansavimo problemą dėl spartaus visuomenės senėjimo ir darbingo amžiaus asmenų skaičiaus mažėjimo. Socialinio draudimo įmokas mokantiems asmenims, nuo 2004 m. suteikta galimybė nustatyta dalį pensijos įmokų kaupti privačiuose pensijų fonduose, kuriuose lėšos investuojamos. Kaupiamosios pensijos dydis priklauso nuo įmokų, pensijos kaupimo laikotarpio ir pensijų fondo pelningumo, o jos investavimo rizika tenka pensijos kaupėjui (Klyvienė, 2007, p. 8). Pasirinkus antrąją pakopą, dalyviui pensija buvo mokama iš dviejų šaltinių – valstybinio socialinio draudimo ir privataus pensijų fondo.

Trečioji pensijų pakopa taip pat grindžiama finansavimo principu, o įmokas į savanoriškus pensijų fondus gali mokėti pats apdraustasis arba kitas asmuo, taip pat ir darbdavys, jo vardu. Šios įmokos tampa apdraustojo nuosavybe nuo jų sumokėjimo momento (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas), o teisę į pensijų išmoką įgyja sulaukus pensinio amžiaus arba kitais pensijų fondo taisyklėse nurodytais atvejais.

Nuo 2013 m. ši pensijų sistema buvo pertvarkyta, nustatant papildomus mokėjimų šaltinius asmenims, sudariusiems pensijų kaupimo sutartį. Remiantis Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymu, nuo 2014 m. sausio 1 d. įmokos į asmeninę pensijų sąskaitą buvo mokamos iš trijų šaltinių:

- 1) 2 proc. dalyvio pajamų, nuo kurių skaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos;
- 2) 1 proc. dydžio pensijų įmoka, mokama dalyvio lėšomis (nuo 2016 m. – 2 proc.);
- 3) 1 proc. Lietuvos statistikos departamento paskelbto užpraeitų metų keturių ketvirčių šalies ūkio darbuotojų vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio vidurkio dydžio pensijų įmoka iš valstybės biudžeto lėšų (nuo 2016 m. – 2 proc.).

Asmenys, sudarę pensijų kaupimo sutartį su privačiais pensijų fondais ir mokėdami pensijų įmoką savomis lėšomis, turėjo galimybę gauti papildomą 2 proc. paskatą iš valstybės biudžeto lėšų. Pažymėtina, jog dėl tokios pensijų sistemos tvarkos, valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas gaudavo mažiau pajamų, kas lėmė pirmosios pakopos pensijų mažėjimą. Anot R. Lazutkos, pirmieji reformos metai parodė, kad privačioms pensijoms kaupiamos lėšos

duoda nedidelę kapitalo grąžą, sunkiai siekiančią infliacijos rodiklį, o pensijų privatizavimas turi reikšmingą neigiamą poveikį esamų pensininkų gerovei (Lazutka, 2008, p. 18).

Apibendrinant darytina išvada, jog tokia pensijų sistema, suteikianti galimybę gauti išmokas iš kelių šaltinių ir užtikrinanti didesnes pajamas senatvėje, savo pagrindinių tikslų nepasiekė ir buvo neigiamai vertinama dėl egzistuojančio tarpusavio nesuderinamumo tarp pirmosios ir antrosios pensijų pakopų. Dėl šios priežasties papildoma reforma tapo neišvengiama, siekiant įgyvendinti iškeltus daugiapakopės pensijų sistemos tikslus.

2.3 Pensijų sistemos raida po 2018 metų reformos

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, įgyvendindama Vyriausybės programos tikslą, kuriuo siekiama užtikrinti socialinės atskirties pajamų nelygybės mažinimą, parengė Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo pakeitimo įstatymo projektą ir jo *travaux préparatoires*. Įstatymo projektą paskatino neigiama demografinė tendencija dėl didelės emigracijos ir mažo gimstamumo, kuri mažina esamos pensijų sistemos pajėgumą – formuojasi darbingo amžiaus gyventojų disbalansas. Įvertinus tai, buvo apsispręsta siūlyti pensijų kaupimo reformą, kuri leistų ateityje užtikrinti didesnes pensijas. Vykdomos reformos tikslas buvo dvejopas, visų pirmausia – užtikrinti orią gyventojų senatvę ateityje, neužmirštant esamų pensinio amžiaus asmenų, o visų antra – nustatyti aiškesnes taisykles privatiems pensijų fondams. Įgyvendinant reformą, buvo keičiama pensijų kaupimo sistemos šaltinių tvarka, didinama aprėptis ir optimizuojama veikla, taip pat siekiama ir mažų pensijų didinimo (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2019, p. 23).

Atnaujintoje pensijų kaupimo sistemoje galima išvelgti kelis privalumus. Pirma, antroji pakopa atskiriama nuo pirmosios pakopos, todėl kaupiantys dirbantieji sukaupia priedą prie Sodros pensijos, o ši dėl kaupimo nemažėja. Antra, jauniems dirbantiems kas trejus metus iki 40 metų primenama apie kaupimą: jie įtraukiami į sistemą su galimybe atsisakyti kaupiti. Trečia, dirbančiuosius valstybė skatina kiekvienam pervesdama po 1,5 proc. dydžio išmoką nuo šalies vidutinio darbo užmokesčio. Ketvirta, bet kuriam žmogui sudaromos sąlygos kaupiti daugiau nei numatyti 3 proc. nuo darbo užmokesčio. Skatinti darbuotojus prisidedami prie jų pensijų kaupimo gali ir darbdaviai (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2019, p. 23-24).

Anot A. Bitino, kaupimas antroje pakopoje yra kvazi automatinis būdas paskatinti žmones kaupti senatvės pensijai, tačiau jis negali būti laikomas prievartiniu. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje finansinis raštingumas nėra aukšto lygio lyginant su kitomis valstybėmis, manoma, kad priminimas dėl kaupimo antroje pakopoje nėra prievarta, kadangi asmuo turi teisę kaupimo atsisakyti (Lrt.lt [interaktyvus]). R. Lazutka laikosi kitokios pozicijos – automatinis įtraukimas į pensijų kaupimą antroje pakopoje gali lemti visuomenės nepasitikėjimą valdžia, be to vieniems skatinimas reikalingas, o kiti yra patys savarankiškai tinkamai apsirūpinę. Be kita ko, yra žmonių, kurie šiuo metu uždirba nedaug ir dėl vienkovių ar kitokių priežasčių, nespėję atsisakyti kaupimo antroje pakopoje, gali susidurti su finansiniais sunkumais (Lrt.lt [interaktyvus]). Kalbant apie pensijos kaupimą antroje pakopoje, kaip pavyzdį verta paminėti Estijos atvejį. Estijoje pensijų fonduose tam tikro amžiaus asmenys turėjo kaupti privalomai, tačiau nuo 2021 m. pradžios, antrosios pakopos pensijų fonduose kaupiantys asmenys turėjo galimybę pasitraukti iš kaupimo šiuose fonduose. Estijoje dalyvavimas antrosios pakopos pensijų sistemoje nebėra privalomas, o po 2021 m. reformos šis kaupimas tapo savanorišku. R. Lazutkos teigimu, Estijoje buvo vykdytas tyrimas kurio metu išsiaiškinta, jog didžioji dalis žmonių kurie atsiėmė pinigus iš pensinių fondų, juos panaudojo padengti skoloms (Lrytas.lt [interaktyvus]). Taigi atsižvelgiant į Estijos pavyzdį galima teigti, kad nors pensijos kaupimas antroje pakopoje yra puikus būdas užtikrinti didesnes pajamas senatvėje, tačiau kvazi automatinė sistema galėtų būti tobulinama. Kvazi automatinis įtraukimas kaupti antrosios pakopos pensijai galėtų būti lankstesnis ir suteikti galimybę jau kaupiantiems asmenims, ištikus atitinkamoms gyvenimiškoms aplinkybėms, sustabdyti kaupimą tokiam laikotarpiui, kokio pageidauja pats kaupiantysis, atsižvelgiant į jo finansines galimybes.

Pensijų reformos nuo 2018 m. kontekste reikalinga išanalizuoti Konstitucinio Teismo nutarimą, kuriame buvo svarstyta dėl Pensijų kaupimo įstatymo pakeitimo įstatyme (2018 m. birželio 28 d. redakcija) įtvirtintos nuostatos, kuria nuo 2019 m. sausio 1 d. kas trejus metus pilnamečiai asmenys, kurie įtraukimo į pensijų kaupimą metų sausio 1 d. yra jaunesni kaip 40 m. amžiaus, įtraukiami į pensijų kaupimą. Minėtas įstatymas buvo priimtas siekiant įgyvendinti pensijų kaupimo sistemos pertvarką, kurios tikslas – didinti dalyvaujančiųjų pensijų kaupime skaičių, taip užtikrinant efektyvesnę pensijų kaupimą ir didesnes pajamas senatvėje kuo didesniai skaičiui gyventojų, kad pensijų kaupimo sistema apimtų visus gyventojus bei būtų vientisa.

Iš minėto įstatymo *travaux préparatoires* matyti, kad pertvarkant pensijų kaupimo sistemą, numatytas jaunesnių kaip 40 m. amžiaus pilnamečių asmenų įtraukimas į pensijų kaupimą, siekiant skatinti asmenis papildomai kaupti lėšas senatvei ir domėtis būsimomis išmokomis. Keturiasdešimties metų amžiaus riba pasirinkta atsižvelgiant į tai, kad pensijų kaupimas turi būti ilgalaikis, t.y. trukti apie 30 m., kad būtų pasiektas jo tikslas. Be kita ko, siekiant nepažeisti teisingumo, asmenų ūkinės laisvės, nuosavybės apsaugos ir kitų teisinės valstybės principų, į pensijų kaupimo sistemą įtrauktiems asmenims yra suteikiama galimybė atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime. Taigi anot Konstitucinio Teismo, tokiu nustatytu teisiniu reguliavimu yra siekiama kiekvienam asmeniui ir visai visuomenei reikšmingų, konstituciškai pagrįstų tikslų – sudaryti prielaidas ir paskatas visuomenės nariams patiems pasirūpinti savo gerove ir taip prisidėti prie visuomenės gerovės. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad tam tikro amžiaus grupės asmenų skatinamas kuo anksčiau priimti sprendimą dėl dalyvavimo senatvės pensijoms skirtų lėšų ar jų dalies kaupime, nepažeidžia iš Konstitucijos 29 straipsnio kylančių asmenų lygiateisiškumo, nediskriminavimo imperatyvų, 46 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos sutarčių sudarymo laisvės bei vartotojų teisių apsaugos imperatyvų. Atsižvelgiant į tai, Konstitucinis Teismas pripažino, kad minėta nuostata, kuria jaunesni kaip 40 metų amžiaus asmenys yra įtraukiami į pensijų kaupimą, neprieštarauja Konstitucijos 29 straipsniui, 46 straipsnio 1, 5 dalims (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas).

Įsigaliojus 2018 m. sausio 1 d. Socialinio draudimo pensijų įstatymo redakcijai, buvo pakeistos ir indeksavimo taisyklės. Tai reiškia, kad buvo įtvirtintas naujo socialinio draudimo pensijų dydžio nustatymas, taikant minėto įstatymo nustatytą indeksą. Socialinio draudimo pensijų dydis pradėtas indeksuoti kiekvienais metais nuo sausio 1 dienos. Bazinės pensijos ir apskaitos vieneto vertės dydžiai ir našlių pensijos bazinis dydis, kurie naudojami skiriant ir mokant Socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatytų rūšių pensijas, indeksuojami pagal praėjusiais metais apskaičiuotą ir patvirtintą indeksavimo koeficientą.

Nuo 2018 m. įvyko pokyčiai ir senatvės pensijos skaičiavimo sistemoje – pensijos dydis apskaičiuojamas pagal turimą darbo stažą ir apskaitos vienetų kiekį, atsižvelgiant į bazinės pensijos rodiklį ir apskaitos vieneto vertę. Nustatyti ir socialinio draudimo pensijų mokėjimo šaltiniai – bendroji dalis finansuojama iš valstybės biudžeto lėšų Socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka, o individualioji dalis mokama iš Socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų. Socialinio draudimo pensijų įstatymas nustatė būtinojo stažo senatvės pensijai įgyti ilginimą – nuo 2018 m. sausio 1 d. būtinas stažas senatvės pensijai nustatomas 30 m. ir 6 mėn. ir kasmet,

pradedant 2019 m. sausio 1 d., didinamas šešiais mėnesiais per metus, kol 2027 m. pasieks 35 metus. Taip pat, kartu su struktūrine pensijų reforma buvo priimti ir Šalpos pensijų įstatymo pakeitimai, pagal kuriuos tiems socialinio draudimo senatvės ir netekto darbingumo pensijų (išskyrus netekto darbingumo pensijas, paskirtas netekus mažiau nei 60 proc. darbingumo) gavėjams, kurių gaunamos pensijos (pensijų suma) nesiekė 95 proc. 2019 m. minimalių vartojimo poreikių dydžio, iš valstybės biudžeto mokamos papildomos priemokos (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2019, p. 22).

Anot Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, tiek socialinio draudimo pensijų indeksavimas, tiek pensijų priemokos prisideda prie pensijų adekvatumo didinimo, prie skurdo ir socialinės atskirties mažinimo. Viena vertus, pensijų kaupimo sistemą galima vertinti teigiamai, kadangi asmenys, nepriklausomai nuo darbo užmokesčio gali gauti vienodo dydžio paskatą iš valstybės, todėl mažiau uždirbantiems asmenims tai daro teigiamą įtaką. Kita vertus, nepaisant to, jog kaupimo sistema yra naudinga, ji taip pat yra ir tobulintina dėl anksčiau minėtų priežasčių, t.y. dėl to, kad asmenims, kaupiantiems antroje pakopoje nėra sudaroma galimybė kaupimo sustabdyti tokiam laikotarpiui, kokiam jie pageidauja, atsižvelgiant į jų finansines galimybes.

3. VALSTYBINIO SOCIALINIO DRAUDIMO PENSIJŲ SISTEMA

Lietuvoje šiuo metu veikia socialinio draudimo pensijų sistema, pagrįsta einamojo finansavimo principu, pagal kurią socialinio draudimo pensijos mokamos iš darbdavių (draudėjų) ir valstybiniu socialiniu pensijų draudimu apdraustų dirbančiųjų asmenų (apdraustųjų) įmokėtų valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokų. Pažymėtina, jog tokios įmokos nėra kaupiamos jas investuojant, o surinktos iš karto panaudojamos socialinio draudimo pensijoms išmokėti (Bitinas *et al.*, 2020, p. 208). Kitaip sakant, ši pensijų sistema yra paremta visuomenės narių solidarumo principu ir dirbantys asmenys moka socialinio draudimo įmokas, su tikslu, jog šios įmokos būtų paskirstytos anksčiau dirbusiems ir šias įmokas mokėjusiems asmenims, pensijoms išmokėti. Socialinio draudimo įmokos dydis kinta, ir konkretų dydį kiekvienais metais nustato Lietuvos Respublikos Seimas (toliau – Seimas), priimdamas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymą.

Valstybinio socialinio draudimo pensijos yra reglamentuojamos Socialinio draudimo pensijų įstatyme, kuriame šiuo metu yra išskiriamos šios socialinio draudimo pensijos:

- 1) senatvės;
- 2) netekto darbingumo;
- 3) našlių;
- 4) našlaičių (maitintojo netekimo).

Be to, Socialinio draudimo įstatyme yra plačiai reglamentuojamas sąrašas asmenų, kurie yra privalomai draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu, todėl šis draudimas Lietuvoje apima didelę dalį ekonomiškai aktyvių asmenų:

- 1) asmenys, turintys darbo santykius arba santykius, savo esme atitinkančius darbo santykius;
- 2) savarankiškai dirbantys asmenys;
- 3) asmenys, draudžiami socialiniu draudimu dėl jų socialinio statuso ypatybių;
- 4) asmenys, galintys draustis savanoriškuoju socialiniu draudimu.

Reikšminga yra tai, kad savanoriško draudimo pasekmės išlieka tokios pat, kaip ir privalomojo: įvykus draudžiamajam įvykiui, apsidraudęs asmuo įgyja teisę gauti valstybinę socialinio draudimo pensiją su sąlyga, kad jis atitinka valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo reikalavimus, nustatytus atitinkamai pensijos rūšiai skirti (Bitinas *et al.*, 2011, p. 175).

Būtina paminėti ir pensijų mokėjimą asmenims, turintiems teisę gauti daugiau negu vieną valstybinę socialinę draudimo pensiją. Pavyzdžiui, netekto darbingumo pensijos gavėjas, jei asmeniui netekto darbingumo pensija buvo paskirta iki 2018 m. sausio 1 d., senatvės pensijos amžių sukakusiam asmeniui mokama arba senatvės pensija, arba tęsiamas ankstesnio netekto darbingumo pensijos mokėjimas – priklausomai nuo to, kurią iš šių dviejų pensijų gauti jam yra naudingiau (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]). Tokiu atveju asmeniui būtų skiriama didesnė pensija, tačiau dėl subjektyvių priežasčių asmuo norintis išlaikyti netekto darbingumo pensiją, gali teikti prašymą ir išlaikyti tokią pensijos rūšį, nepaisant to, jog tokios pensijos dydis pagal apskaičiavimą yra mažesnis. Pagal šiuo metu galiojančią Socialinio draudimo pensijų įstatymo 6 straipsnio įtvirtintą taisyklę, jeigu senatvės pensijos amžiaus dar nesulaukusiam asmeniui netekto darbingumo pensija buvo paskirta po 2018 m. sausio 1 d., tai sukakęs nustatytą amžių asmuo gali gauti socialinio draudimo senatvės pensiją neįgaliajam. Tokios pensijos dydį lemia ne tik įgytas socialinio draudimo stažas ir pensijų apskaitos vienetų skaičius, bet ir negalios sunkumas. Asmeniui, atitinkančiam minėtas sąlygas gali būti mokama arba senatvės pensija, arba senatvės pensija neįgaliajam – priklausomai nuo to, kurią iš šių dviejų pensijų gauti jam yra naudingiau (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]). Be to, galima išskirti ir asmenis, kuriems kartu su senatvės pensija, senatvės pensija neįgaliajam ar netekto darbingumo pensija gali būti mokamos našlių ir (ar) našlaičių pensijos. Priešingai nei anksčiau pateiktame pavyzdyje, kur vienu metu gauti senatvės ir netekto darbingumo pensijos negalima, šiuo atveju papildomai prie senatvės, senatvės pensijos neįgaliajam ar netekto darbingumo pensijos kartu gali būti mokama ir išvestinė pensija – našlių ir (ar) našlaičių. Asmenims, turintiems teisę gauti našlių pensijas ir našlaičių pensijas, mokama didesnė pensija arba viena iš pensijų, kurią pasirenka jos gavėjas (Bitinas *et al.*, 2020, p. 216).

Apibendrinant galima teigti, jog vienu metu teisę į kelias pensijas asmuo įgyja tik tuo metu, kai šalia asmeninės pensijos (netekto darbingumo ar senatvės) atsiranda išvestinė pensija (našlių ir (ar) našlaičių). Šių pensijų ypatumai bus aptarti tolimesniuose šio darbo skyriuose.

3.1 Socialinio draudimo pensijos sandara ir indeksavimas

Pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymą, socialinio draudimo pensija susideda iš dviejų dalių – bendrosios ir individualiosios dalies (išskyrus našlių pensiją). Analizuojamo įstatymo 9 straipsnyje nurodyta, jog bendroji dalis finansuojama iš valstybės biudžeto lėšų Socialinio

draudimo įstatymo nustatyta tvarka, o individualioji dalis mokama iš Socialinio draudimo fondo biudžeto lėšų.

Bendroji socialinio draudimo pensijos dalis, skirta pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymą paskirtų socialinio draudimo netekto darbingumo ir senatvės pensijų gavėjų minimalioms pajamoms užtikrinti, o individualiosios socialinio draudimo pensijos dalies dydis nustatomas pagal per visą pensijų socialinio draudimo laikotarpį už asmenį priskaičiuotų ir (ar) asmens sumokėtų pensijų socialinio draudimo įmokų dydį. Kaip ir buvo minėta anksčiau, nuo 2018 m. sausio 1 d. įvesta apskaitos vienetų sistema individualiajai daliai apskaičiuoti. Jei per metus nuo asmens atlyginimo priskaičiuotų pensijų socialinio draudimo įmokų individualiajai pensijos daliai suma lygi metinei pensijų įmokų sumai nuo vidutinio darbo užmokesčio, žmogus įgyja 1 apskaitos vieneta. Atitinkamai sumokėjus daugiau ar mažiau, įgyjamas proporcingai didesnis ar mažesnis apskaitos vienetų skaičius, bet per kalendorinius metus įgytų apskaitos vienetų skaičius negali būti didesnis kaip 5. Įgyti apskaitos vienetai sumuojami ir dauginami iš apskaitos vieneto vertės, tokiu būdu apskaičiuojama individualioji pensijos dalis (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]). Socialinio draudimo pensijų įstatyme yra numatyta ir apskaitos vieneto vertės sąvoka, kuri apibrėžiama kaip įstatymo nustatyta tvarka kalendoriniams metams patvirtinta pensijos apskaitos vieneto pinigine išraiška.

Apskaitos vieneto, bazinės pensijos vertės dydis bei našlių pensijos dydis kiekvienais metais yra nustatomas Vyriausybės – nuo 2020 m. sausio 1 d. apskaitos vieneto vertė buvo 3,81 Eur; nuo 2021 m. sausio 1 d. – 4,17 Eur; nuo 2022 m. sausio 1 d. – 4,70 Eur. Tuo tarpu socialinio draudimo bazinė pensija nuo 2020 m. Sausio 1 d. 180,95 Eur; nuo 2021 m. sausio 1 d. – 198,29 Eur; nuo 2022 m. sausio 1 d. – 215,09 Eur. Socialinio draudimo našlių pensijų bazinis dydis nuo 2020 m. sausio 1 d. buvo 26,13 Eur; nuo 2021 m. sausio 1 d. – 28,63 Eur; nuo 2022 m. sausio 1 d. – 32 Eur.

Remiantis Socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio 2 dalimi, indeksavimo koeficientas yra apskaičiuojamas kaip septynerių paeiliui einančių metų darbo užmokesčio fondo augimo metinių tempų aritmetinis vidurkis: trejų metų, buvusių iki apskaičiavimo metų, apskaičiavimo metų ir trejų prognozuojamų metų. Svarbu pažymėti ir tai, jog indeksavimas nevykdomas, jeigu minėto straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka apskaičiuotas indeksavimo koeficientas yra mažesnis negu 1,01 ir (arba) vėliausiame indeksavimo koeficiento apskaičiavimo metais paskelbtame Ekonominės raidos scenarijuje indeksavimo koeficiento apskaičiavimo metų ir (ar) po jų einančių kalendorinių metų bendrojo vidaus produkto

palyginamosiomis kainomis ir darbo užmokesčio fondo pokyčiai procentais yra neigiami. Tais atvejais, kai indeksavimas nevykdomas, taikomi praėjusių metų gruodžio mėnesį galioję dydžiai.

Iš to kas pasakyta galima daryti išvadą, jog Lietuvoje pasirinktas toks mechanizmas, pagal kurį socialinio draudimo pensijų dydžiai indeksuojami tik į didesnę pusę, o esant prastesniems ekonominiams rodikliams ir indeksavimo koeficientui nesiekiant 1,01, pensijos nėra mažinamos ir taikomas anksčiau galiojęs koeficientas.

3.2 Socialinio draudimo senatvės pensijos ir išankstinės senatvės pensijos

Socialinio draudimo senatvės pensija (toliau – Senatvės pensija) suprantama kaip socialinė išmoka, kuri yra mokama ryšiumi su senatve, turinti nuolatinę mokėjimo trukmę. Šia išmoka siekiama apdraustajam asmeniui iš dalies kompensuoti dėl senatvės prarastas darbo pajamas. Pagal galiojantį Socialinio draudimo pensijų įstatymą, senatvės pensija apibrėžiama kaip socialinio draudimo pensija, skiriama asmeniui, sukakusiam minimo įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių ir turinčiam šio įstatymo nustatytą pensijų draudimo minimalųjį stažą, reikalingą senatvės pensijai gauti. Iš šio apibrėžimo matyti, jog teisė į senatvės pensiją atsiranda tik tada, kai:

- 1) asmuo sulaukia įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių;
- 2) asmuo turi minimalų stažą, nustatytą senatvės pensijai gauti.

Analizuojant pirmąją sąlygą senatvės pensijai gauti, Socialinio draudimo pensijų įstatyme yra nustatytas pereinamasis laikotarpis nuo 2012 m. iki 2026 m., kai pensinis amžius yra palaipsniui didinamas. Nuo 2012 m. pensinis amžius vyrams didinamas 2 mėn. kasmet, o moterims – 4 mėn. kiekvienais metais, iki kol bus pasiektas 65 m. amžius 2026 m. tiek vyrams, tiek moterims. Šiuo metu pensinis amžius vyrams siekia 64 m. 4 mėn., moterims – 63 m. 8 mėnesiai. Remiantis Socialinio draudimo pensijų įstatymo 16 straipsniu, asmuo turi turėti minimalų 15 m. stažą, nustatytą senatvės pensijai gauti. Atkreiptinas dėmesys, jog įstatyme minimas stažas susideda iš socialinio draudimo stažo, todėl asmuo gali įgyti stažą ne tik turėdamas darbo santykius, bet ir, pavyzdžiui, gaudamas ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės, vaiko priežiūros, nedarbo, dalinio darbo, netekto darbingumo socialinio draudimo išmokas – tokiu atveju asmuo draudžiamas valstybiniu socialiniu pensijų draudimu. Esant aptartų dviejų sąlygų atitikimui, asmuo turi teisę į socialinio draudimo senatvės pensiją.

Senatvės pensijos dydis priklauso nuo asmens įgyto valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo trukmės ir Socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatyto laikotarpiu asmens turėtų draudžiamųjų pajamų (Bitinas *et al.*, 2020, p. 218). Minimo įstatymo 16 straipsnyje numatytas 35 m. būtinasis stažas, kuris bus taikomas nuo 2027 m., tačiau nuo 2018 m. šis stažas palaipsniui yra didinamas pradedant nuo būtinojo 30 m. stažo, pridedant po 6 mėn. kiekvienais metais. Šiuo metu būtinasis stažas siekia 32,5 metus. Įgyti teisę į senatvės pensiją pakanka minimalaus stažo, kuris nuo 2022 m. garantuoja nesumažintą bendrąją pensijos dalį - 215,09 Eur.

Pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymo 17 straipsnį, senatvės pensijos bendrosios dalies dydis nustatomas pagal bazinės pensijos dydį, atsižvelgiant į asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo santykį, ir apskaičiuojamas euro cento tikslumu pagal formulę $\beta \cdot B$, kurioje:

1) β – asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo, galiojančio teisės gauti senatvės pensiją atsiradimo metais, santykis, išreiškiamas keturių skaitmenų po kablelio tikslumu. Jeigu asmens įgyto stažo ir būtinojo stažo, galiojančio teisės gauti senatvės pensiją atsiradimo metais, santykis yra mažesnis už vienetą, laikoma, kad jis lygus vienetui. Jeigu teisė gauti senatvės pensiją atsirado iki 2017 m. gruodžio 31 d., β lygus asmens turimo stažo ir 30 m. santykiui, bet negali būti mažesnis už vienetą. Jeigu taikant Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nuostatas teisė į senatvės pensiją Lietuvoje nustatoma atsižvelgiant į kitoje valstybėje įgytą stažą, β lygus asmens turimo stažo, už kurį skiriama senatvės pensija Lietuvoje, ir minimaliojo stažo senatvės pensijai santykiui;

2) B – tą mėnesį, už kurį mokama pensija, galiojantis bazinės pensijos dydis.

Tuo tarpu individualioji pensijos dalis priklauso nuo asmens įgytų pensijos apskaitos vienetų sumos ir apskaitos vieneto vertės tais metais, kai žmogus išeina į pensiją. Vadovaujantis Socialinio draudimo pensijų įstatymo 18 straipsniu, senatvės pensijos individualiosios dalies dydis euro cento tikslumu yra apskaičiuojamas pagal formulę $V \cdot p$, kurioje:

1) V – asmens įgytų apskaitos vienetų skaičius;

2) p – tą mėnesį, už kurį mokama pensija, galiojanti apskaitos vieneto vertė.

Svarbus ir minimalaus vartojimo poreikių dydis, kuris apibrėžiamas kaip rodiklis, nurodantis asmens išlaidų sumą eurai, reikalingą minimaliems asmens maisto ir ne maisto (prekių ir paslaugų) poreikiams patenkinti per mėnesį, taikomas bazinės socialinės išmokos, šalpos pensijų bazės, tikslinių kompensacijų bazės ir valstybės remiamų pajamų dydžiams

nustatyti (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatymo Nr. X-1710 pakeitimo įstatymas, 2017). Šiuo metu minimalusis vartojimo poreikių dydis nustatytas 267 Eur (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2021 m. lapkričio 23 d. įsakymas), todėl senatvės ar netekto darbingumo pensijų gavėjai, jeigu jų gaunamų pensijų suma per mėnesį yra mažesnė nei nustatyta minimalaus vartojimo poreikių dydžio suma, turi teisę gauti pensijos priemonę, kuri yra skiriama be atskiro prašymo. Jei asmuo yra įgijęs būtinąjį stažą pensijai skirti, jam mokamas skirtumas tarp 267 Eur ir jo gaunamos pensijos (pensijų) sumos. Jei asmuo yra įgijęs minimalų stažą, bet neturi būtinojo stažo, jam apskaičiuojama proporcingai mažesnė priemonės dalis (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]).

Nuo 2018 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas neteko galios, o išankstinių senatvės pensijų skyrimą ir mokėjimą reglamentuoja Socialinio draudimo pensijų įstatymas (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]). Išankstinę senatvės pensiją turi teisę gauti asmuo, jei kreipimosi dėl išankstinės senatvės pensijos dieną asmuo atitinka visas Socialinio draudimo pensijų įstatymo 20 straipsnyje numatytas sąlygas:

- 1) iki senatvės pensijos amžiaus jam yra likę ne daugiau kaip 5 metai;
- 2) turi būtinąjį stažą senatvės pensijai skirti, galiosiantį tais metais, kuriais asmuo sukaks senatvės pensijos amžių;
- 3) negauna kitų socialinio draudimo, valstybinių, šalpos pensijų (išskyrus šalpos pensijas už invalidų slaugą namuose, paskirtas iki 2004 m. balandžio 1 d., ir pensijų išmokas, mokamas pagal Pensijų kaupimo ir Lietuvos Respublikos profesinių pensijų kaupimo įstatymus), užsienio valstybės pensijų (išskyrus ankstyvą senatvės išmoką arba senatvės išmoką, paskirtas vadovaujantis Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemų koordinavimo reglamentų ar Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nuostatomis dėl pensijų mokėjimo), nuolatinių pensinio pobūdžio išmokų už asmens darbo pobūdį, mokamų iš valstybės biudžeto ar Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, netekto darbingumo periodinės kompensacijos, šalpos kompensacijos, nedarbo socialinio draudimo, dalinio darbo ar priešpensinės bedarbio išmokos;
- 4) nėra vienas iš asmenų, privalomai draudžiamų socialiniu draudimu pagal Socialinio draudimo įstatymą, nėra ūkininkas ar jo partneris pagal Lietuvos Respublikos ūkininko

ūkio įstatymą, taip pat negauna užsienio valstybėje pajamų, susijusių su darbo santykiais arba jų esmę atitinkančiais santykiais;

- 5) atitinka kitas Socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti, išskyrus senatvės pensijos amžiaus reikalavimą.

Lietuvos pensijų sistema suteikia papildomą garantiją pensinio amžiaus nesulaukusiems asmenims, kuriems gali būti sunkiau integruotis į darbo rinką, pavyzdžiui, netekus darbo ar dėl kitų priežasčių, todėl išankstinės pensijos instituto funkcinė paskirtis yra ypač aktuali tuo metu, kai šalyje vyrauja ženklus nedarbas.

Be to, įstatymų leidėjas to paties straipsnio 2 dalyje nustatęs kiek palankesnes sąlygas gauti išankstinę senatvės pensiją motinoms, kurios pagimdė ir išaugino iki 8 m. penkis ir daugiau vaikų, taip pat tėvams (įtėviams), kurie ne mažiau kaip 15 m. slaugė namuose savo neįgalius vaikus (įvaikius), nepaisant vaikų (įvaikių) neįgalumo lygio, arba savo vaikus (įvaikius), pripažintus netekusiais 60 proc. ir daugiau darbingumo, jeigu šie jų vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais iki 18 m., bei asmenims, kurie ne mažiau kaip 15 m. slaugė namuose neįgaliuosius, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos poreikis. Šiems asmenims išankstinė senatvės pensija, jeigu jie atitinka analizuojamo straipsnio 1 dalies 1, 3, 4, 5 punktuose nurodytas sąlygas, gali būti paskirta ir tuo atveju, jeigu kreipimosi dėl išankstinės senatvės pensijos dieną šie asmenys turi ne mažesnę kaip pusę būtinojo stažo senatvės pensijai skirti, galiosiančio tais metais, kuriais asmuo sukaks senatvės pensijos amžių, stažą. Šiuo atveju įstatymų leidėjas sudaro sąlygas nurodytiems asmenims įgyti išankstinę senatvės pensiją, turintiems mažesnę darbo stažą.

Atkreiptinas dėmesys, jog išankstinę senatvės pensiją sudaro bendroji ir individualioji dalys, kurios mažinamos po 0,4 proc. už kiekvieną visą mėnesį, likusį iki senatvės pensijos amžiaus sukakties. Skiriant senatvės pensiją asmeniui, gavusiam išankstinę senatvės pensiją, senatvės pensijos dydis mažinamas po 0,4 proc. už kiekvieną visą mėnesį, kai asmuo gavo išankstinę senatvės pensiją (Bitinas *et al.*, 2020, p. 221). Šiuo atveju įstatymų leidėjas nustatęs tokia tvarką pagal kurią asmuo, gaudamas išankstinę senatvės pensiją, moka savo paties ateities sąskaita – jei išankstinė pensija gaunama už maksimalų laikotarpį (5 m.), tai sukakus senatvės pensijos amžių, asmuo gaus 24 proc. sumažintą senatvės pensiją, ir priešingai – pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymo 24 straipsnį, asmuo turi teisę atidėti senatvės pensijos skyrimą ar mokėjimą, tokiu atveju senatvės pensija padidinama 8 proc. už kiekvienus pilnus atidėjimo metus. Pažymėtina, jog svarbus Socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimas

įsigaliojo nuo 2021 m. sausio 1 d., numatantis tam tikras išimtis išankstinių pensijų gavėjams, turintiems 40 m. ir didesnę darbo stažą – senatvės pensijos dydis nemažinamas, jeigu išankstinę senatvės pensiją asmuo gavo ne ilgiau kaip 3 m. ir jo stažas, skiriant išankstinę senatvės pensiją yra ne mažesnis kaip: 2021 m. ir anksčiau – 40 m.; taip didinant po 3 mėn. iki kol bus pasiektas 42 m. ir 6 mėn. stažas 2031 metais.

3.3 Netekto darbingumo pensijos

Lietuvos Respublika yra ratifikavusi Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvenciją ir jos Fakultatyvų protokolą. Šia konvencija valstybė įsipareigojo ne tik gerbti neįgaliųjų teises, bet ir dėti visas pastangas skatinant visapusišką neįgaliųjų žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių įgyvendinimą. Vienas pagrindinių šios konvencijos tikslų – užtikrinti pakankamą pragyvenimo lygį ir socialinę apsaugą neįgaliesiems.

Netekto darbingumo pensija nuo kitų pensijų skiriasi tuo, kad vienas esminių jos skyrimo pagrindų yra asmens sveikatos būklė, iš esmės nulemianti asmens gebėjimą pačiam pasirūpinti savo gerove (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. teisėjų atskiroji nuomonė). Neįgalumo sąvoka įtvirtinta Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo (toliau – Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas) 2 straipsnio 8 dalyje. Neįgalumas – dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas. Siekiant kompensuoti neįgaliojo pajamų praradimą dėl ilgalaikio sveikatos pablogėjimo, tokiam asmeniui yra skiriama Valstybės socialinio draudimo netekto darbingumo pensija (toliau – Netekto darbingumo pensija). Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad asmens konstitucinė teisė gauti pensiją yra viena svarbiausių asmens socialinių teisių (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas). Dėl šios priežasties, netekto darbingumo pensiją galima laikyti svarbiausia socialinės apsaugos rūšimi darbingumo netekusiam asmeniui.

Sąvoka „neįgalumas“ vartoti pradėta 2005 m., kuomet įsigaliojo Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Anksčiau neįgalumą turintiems asmenims apibūdinti buvo vartojama senoji sąvoka „invalidumas“, kuri buvo pripažinta kaip žeidžianti neįgaliuosius, todėl termino

pakeitimas iš „invalidumas“ į „neįgalumas“ atspindi pozityvų visuomenės požiūrį į neįgaluosius ir skatina šių žmonių integralumą į visuomenę.

Netekto darbingumo pensijų kontekste reikšminga atskleisti subjektų ratą, turinčių teisę gauti šias pensijas. Šis subjektų ratas yra įtvirtintas Socialinio draudimo pensijų įstatymo 25 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad teisę gauti netekto darbingumo pensiją turi asmenys, kuriems Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo tvarka nustatytas darbingumo lygis ir kurie yra pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais, turinčiais nustatytą ne mažesnę negu 45 proc. netekto darbingumo lygį, taip pat asmenys, sergantys hipofiziniu nanizmu. Be kita ko, Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo 20 straipsnyje nustatyta, kad darbingumo lygis yra nustatomas įvertinus asmens sveikatos būklę ir galimybes atlikti turimos kvalifikacijos darbus, įgyti naują kvalifikaciją ar dirbti darbus, nereikalaujančius profesinės kvalifikacijos po to, kai yra panaudotos visos galimos medicininės ir profesinės reabilitacijos bei specialiosios pagalbos priemonės.

Netekto darbingumo pensijai gauti yra nustatomas minimalus ir būtinasis stažas. Minimalus stažas – kol asmeniui sukanka 22 m. – 2 mėn., sukakusiam 22 m. minimalus stažas kasmet didinamas 2 mėn. per metus, sukakusiam 36 m. minimalusis stažas kasmet didinamas 6 mėn. per metus, bet negali viršyti minimaliojo stažo, nustatyto senatvės pensijai (Socialinio draudimo pensijų įstatymo 28 straipsnio 1 dalis). Būtinasis stažas netekto darbingumo pensijai nustatomas taip: kol asmeniui sukanka 24 m. – vieni metai, sukakusiam 24 m. būtinasis stažas didinamas 4 mėn. kiekvienais asmens amžiaus metais, sukakusiam 30 m. būtinasis stažas didinamas 6 mėn. kiekvienais asmens amžiaus metais, sukakusiam 34 m. būtinasis stažas didinamas 8 mėn. kiekvienais asmens amžiaus metais, sukakusiam 40 m. – stažas didinamas 12 mėn. kiekvienais amžiaus metais, bet negali viršyti būtinojo stažo, nustatyto senatvės pensijai. Asmenims, sergantiems hipofiziniu nanizmu, netekto darbingumo pensija skiriama, kai jie sukanka 10 m. mažesnę amžių negu nustatytas senatvės pensijos amžius. Be kita ko, įstatymų leidėjas yra nustatęs, kad kai asmuo gauna netekto darbingumo pensiją ir įgyja teisę gauti senatvės pensiją, jam skiriama ir mokama didesnioji iš šių pensijų.

Apibendrinant galima teigti, jog netekto darbingumo pensiją gali gauti asmenys, kurie įstatymų nustatyta tvarka yra pripažinti netekusiais atitinkamo procento darbingumo bei turintys minimalų stažą. Būtent nuo šių veiksnių priklauso ir neįgaliojo pensijos dydis. Kaip ir minėta, jeigu neįgalusis yra sulaukęs senatvės amžiaus, jam mokama ta pensija, kurios dydis yra didesnis. Taip pat, atsižvelgiant į netekto darbingumo pensijos esmę, galima daryti išvadą,

jog ši pensija yra būdas užtikrinti neįgalių asmenų materialinę gerovę, kurie dėl atitinkamų priežasčių, t.y. veiklos galimybių sumažėjimo, nebeturi galimybės tinkamai materialiai savęs aprūpinti ir tokia pensija turi būti vertinama kaip socialiai teisinga bei būtina šių asmenų atžvilgiu.

3.4 Išmokos vienišiams asmenims

Įstatymų leidėjas, siekdamas suteikti papildomą socialinę apsaugą vienišiams asmenims, Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokų įstatymu (toliau – Vienišo asmens išmokų įstatymas) ir Socialinio draudimo pensijų įstatymu nustato tokias pensijas (išmokas):

- 1) našlių pensiją;
- 2) našlaičių pensiją;
- 3) vienišo asmens išmoką.

Našlių ir našlaičių pensijų sistema pradėta taikyti įsigaliojus 1995 m. sausio 1 d. Socialinio draudimo pensijų įstatymui. Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą, norint gauti našlių ir našlaičių pensiją yra taikomos sąlygos ne tik gavėjams (našliams ir našlaičiams), bet visų pirma įvertinama ar miręs asmuo atitinka tam tikras įstatymų nustatytas sąlygas. Pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymo 35 straipsnį, teisę gauti našlių ir našlaičių pensiją turi mirusiojo (paskelbto mirusiu) asmens sutuoktinis ir vaikai (įvaikiai) jeigu asmuo mirties (paskelbimo mirusiu) dieną atitiko šias sąlygas:

- 1) buvo įgijęs teisę gauti netekto darbingumo pensiją ar senatvės pensiją (atsižvelgiant į mirusiojo (paskelbto mirusiu) amžių) arba gavo vieną iš šių pensijų;
- 2) minimalųjį stažą atitinkamos rūšies pensijai gauti mirusysis (paskelbtas mirusiu) įgijo dirbdamas Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės susitarimą pasirašiusių valstybių narių įmonėse, įstaigose ar organizacijose (išskyrus asmenis, iki mirties (paskelbimo mirusiu) dienos gavusius netekto darbingumo ar senatvės pensiją, paskirtą ir (ar) mokėtą pagal Pensijų įstatymą ar pagal pensijų įstatymus, galiojusius Lietuvos Respublikoje iki 1994 m. gruodžio 31 d., bei reabilituotus politinius kalinius ir tremtinius, kurie dalį stažo įgijo kalinimo metu ar tremtyje ir kuriems sąlyga įgyti minimalųjį stažą dirbant Lietuvos, Europos Sąjungos ar Europos ekonominės erdvės susitarimą pasirašiusių valstybių narių įmonėse, įstaigose ar organizacijose netaikoma).

Svarbu yra tai, jog pagal pirmąją nurodytą sąlygą nėra reikalaujama, kad mirusysis būtų gavėjas vienos iš nurodytų pensijų. Šiuo atveju mirus asmeniui sulaukusiam senatvės pensijos amžiaus, tačiau dėl objektyvių priežasčių nespėjus gauti senatvės pensijos, taikoma antroji sąlyga – atsižvelgiama, ar mirties dieną asmuo turėjo minimalųjį stažą. Esant situacijai kai asmuo mirė nesulaukęs senatvės pensijos amžiaus, tokiam asmeniui hipotetiškai pritaikomas kreipimasis mirties dieną dėl netekto darbingumo pensijos ir vertinama, ar asmuo mirties dieną turėjo minimalųjį stažą, reikalingą netekto darbingumo pensijai gauti.

Jei mirusysis atitinka šias nustatytas sąlygas, tuomet yra vertinama, ar gavėjas atitinka nustatytas įstatymo leidėjo sąlygas. Pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymo 36 straipsnį, teisę gauti našlių pensiją turi šie asmenys:

- 1) sukakę senatvės pensijos amžių našlė arba našlys, neatsižvelgiant į jų amžių sutuoktinio mirties metu;
- 2) pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais našlė arba našlys, jeigu jie atitinka vieną iš šių sąlygų:
 - a. buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais iki sutuoktinio mirties arba pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais per 5 m. po sutuoktinio mirties;
 - b. buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais tuo metu, kai slaugė namuose mirusiojo vaikus (įvaikius) iki 18 m., pripažintus neįgaliaisiais, taip pat mirusiojo vaikus (įvaikius), kuriems nustatyta 75–100 proc. netekto darbingumo, jeigu šie vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais, iki jiems sukako 18 metų.

Įstatymų leidėjas Socialinio draudimo pensijų įstatymo 36 straipsnio 3 dalyje įtvirtinęs nuostatą, pagal kurią asmeniui, kuris neturėjo su mirusiuoju sutuoktiniu vaikų, našlių pensija mokama tik tada, kai nuo santuokos įregistravimo iki sutuoktinio mirties yra praėję ne mažiau kaip vieni metai. Našlei ar našliui pensija neskiriama, o paskirtos pensijos mokėjimas nutraukiamas dar kartą susituokus.

Šiuo metu nustatytame teisiniame reguliavime galima įžvelgti analizuojamos pensijos dydžio problematiką. Skiriant našlių pensiją nėra atsižvelgiama į jokių mirusio asmens indėlius ar našlio poreikius, nors šios išmokos esmė – kompensuoti bent jau dalį prarastų pajamų. 2022 m. našlių pensijos dydis yra 32 Eur ir šios pensijos bazinis dydis kiekvienais metais indeksuojamas pagal patvirtintą indeksavimo koeficientą. Kritikuotina yra tai, jog toks universalus našlių pensijos dydis yra akivaizdžiai per mažas ir skiriamas visiems vienodo dydžio, neatsižvelgiant į tai, kiek šeima pajamų gaudavo bendrai per mėnesį ir kiek išlaidų

patirdavo. Lyginant prieš tai aptartas pensijų rūšis (pvz. senatvės ar netekto darbingumo), yra atsižvelgiama į asmens indėlį – įmokų mokėjimų laikotarpius, buvusias pajamas, tačiau skiriant našlių pensiją į šiuos rodiklius neatsižvelgiama, todėl našlių pensijos apskaičiavimas turi būti keičiamas.

Darytina išvada, jog tokia pensija labiau atitinka paramos sistemą, o ne socialinio draudimo sistemą, todėl šios pensijos efektyvumas ir nauda yra abejotina. Siūlytina individualiai atsižvelgti į mirusiojo įmokų mokėjimo trukmę ir dydį, bei skirti našlio pensiją įvertinus prarastų pajamų dydį.

Pagal Socialinio draudimo pensijų įstatymo 38 straipsnį, teisę gauti našlaičių pensiją turi mirusiojo (paskelbto mirusiu) vaikai ir įvaikiai iki 18 m., taip pat vyresni, jeigu jie nedarbingais ar iš dalies darbingais pripažinti iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 24 m., taip pat tie, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios, iki jiems sukako 24 m., padarinių nedarbingais ar iš dalies darbingais pripažinti po 24 m. sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 26 m., ir jeigu jie nuo pripažinimo nedarbingais ar iš dalies darbingais dienos nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi. Kaip galima pastebėti, pagal šį reglamentavimą atsiranda galimybė asmeniui gauti našlaičio pensiją ir iki gyvenimo pabaigos, jeigu toks asmuo atitinka nurodytas sąlygas ir išlieka pripažintas nedarbingu ar iš dalies darbingu.

Valstybinio socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijos mokamos nepriklausomai nuo to, ar našlė, našlys arba našlaitis gauna valstybinę socialinio draudimo senatvės arba netekto darbingumo pensiją, taip pat nepriklausomai nuo to, ar jie dirba (Bitinas *et al.*, 2011, p. 185). Priešingai nei anksčiau aptartoje valstybinio socialinio draudimo našlių pensijoje, našlaičių pensijų dydis apskaičiuojamas pagal mirusio asmens gautos ar galėjusios priklausyti pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydį (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994):

- 1) mirus senatvės, netekto darbingumo ar išankstinės senatvės pensijos gavėjui, našlaičių pensija apskaičiuojama pagal mirusiojo gautos pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydžius;
- 2) mirus asmeniui, kuris jau buvo sukakęs senatvės pensijos amžių, bet negavo senatvės pensijos, našlaičių pensija apskaičiuojama pagal mirusiajam galėjusios priklausyti senatvės pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydžius;

- 3) mirus asmeniui (asmenį paskelbus mirusiu), kuris nebuvo sukakęs senatvės pensijos amžiaus, našlaičių pensija apskaičiuojama pagal mirusiajam (paskelbtam mirusiu) galėjusios priklausyti netekto darbingumo pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydžius, apskaičiuotus asmenims, netekusiems 65 proc. darbingumo;
- 4) mirus (paskelbus mirusiu) netekto darbingumo pensijos gavėjui, kuris buvo pripažintas netekusiu 45–60 proc. darbingumo, našlaičių pensija apskaičiuojama pagal mirusiajam (paskelbtam mirusiu) galėjusios priklausyti netekto darbingumo pensijos bendrosios ir individualiosios dalių dydžius, apskaičiuotus asmenims, netekusiems 65 proc. darbingumo.

Be našlių ir našlaičių pensijos, įstatymų leidėjas reglamentuoja papildomas išmokas vienišiams asmenims. Vienišo asmens išmoka yra ganėtinai nauja išmoka, reglamentuojama 2021 m. gegužės 27 d. priimtame Vienišo asmens išmokos įstatyme ir mokama iš valstybės biudžeto, kurios tikslas – suteikti papildomą valstybės finansinę paramą vienišiams asmenims ir mažinti skurdą. Vienišo asmens išmoka skiriama pilnamečiams asmenims ir emancipuotiems nepilnamečiams asmenims, kuriems nustatytas 55 proc. ir mažesnis darbingumo lygis, neįgalumo lygis arba kurie yra sukakę senatvės pensijos amžių ir kurie (Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokos įstatymas, 2021):

- 1) Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo nustatyta tvarka yra deklaravę gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje arba yra įtraukti į gyvenamosios vietos nedeklaravusių asmenų apskaitą ir yra
- 2) asmenys, Lietuvos Respublikoje ar užsienio valstybėje nesudarę santuokos, arba
- 3) asmenys, kurių Lietuvos Respublikoje ar užsienio valstybėje sudarytos santuokos yra pasibaigusios, arba
- 4) našliai (našlės):
 - a. kurie (kurioms) neturi teisės gauti socialinio draudimo našlių pensijos, valstybinės našlių pensijos, valstybinės našlių rentos ir negauna iš užsienio valstybės periodinės pensinio pobūdžio išmokos našlystės (maitintojo netekimo) atveju arba
 - b. kuriems (kurioms) paskirtos (paskirtų) socialinio draudimo našlių pensijos, valstybinės našlių pensijos, valstybinės našlių rentos ir (ar) iš užsienio valstybės gaunamos periodinės pensinio pobūdžio išmokos našlystės (maitintojo netekimo) atveju mokėjimas yra sustabdytas ir kuriems (kurioms) atitinkamą kalendorinį

mėnesį mokėtinos šiame papunktyje nurodytos išmokos dydis arba bendra šiame papunktyje nurodytų išmokų suma, kai našlys (našlė) turi teisę gauti daugiau negu vieną iš šiame punkte nurodytų išmokų, yra mažesnis (mažesnė) už šio įstatymo 3 straipsnyje nustatytą vienišo asmens išmokos dydį, arba

- c. kurie (kurios) turi teisę gauti socialinio draudimo našlių pensiją, valstybinę našlių pensiją, socialinio draudimo našlaičių, šalpos našlaičių ir (ar) valstybinę našlaičių pensiją, tačiau yra pasirinkę gauti socialinio draudimo našlaičių, šalpos našlaičių ir (ar) valstybinę našlaičių pensiją.

Remiantis oficialios statistikos portalo duomenimis, pastebimas tendencingas skurdo rizikos lygio augimas tarp 65 ir vyresnių asmenų – nuo 2012 m. iki 2020 m. skurdo rizikos lygis padidėjo 17,3 procentų (osp.stat.gov.lt [interaktyvus]). Papildomai skiriant šią išmoką tikimasi, jog skurdo rizikos lygis tarp pensinio amžiaus ir neįgaliųjų asmenų sumažės. Vienišo asmens išmoka nuo 2023 m. indeksuojama taip pat kaip ir socialinio draudimo našlių bazinis dydis, o nuo 2022 metų, šios išmokos dydį sudaro 32 Eur. Pažymėtina, jog Vienišo asmens išmokos įstatyme nurodytas tikslas suteikti papildomą valstybės paramą vienišiesiems asmenims, tačiau šio įstatymo nuostatos suteikia teisę gauti vienišo asmens išmoką (pagal tikslą – paramą) visiems asmenims be atskiro prašymo, neatsižvelgiant ar tokia parama iš tikrųjų yra asmeniui reikalinga.

Atsižvelgiant į vienišo asmens išmokos tikslą ir subjektų ratą, autoriaus nuomone, tokia išmoka vertinama teigiamai, ypač skurstančiųjų žmonių atžvilgiu, ir turėtų daryti teigiamą įtaką mažinant skurdo rizikos lygį, ypatingai vyresnių nei 65 m. asmenų tarpe, tačiau ši išmoka turėtų būti skiriama ir mokama tik tiems asmenims, kuriems tokia parama yra reikalinga atsižvelgiant į šių asmenų finansinę padėtį.

4. VALSTYBINIŲ PENSIJŲ YPATUMAI

Valstybinė pensija mokama ne visiems asmenims, o tik tiems, kurie yra įvardinti 1994 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatyme.

Visoms valstybinėms pensijoms yra būdinga tai, kad visos šios pensijos yra papildomos garantijos ir jos mokamos šalia kitų socialinių garantijų, pavyzdžiui, socialinio draudimo pensijų, todėl šių pensijų gavimas siejamas ne su nustatyto dydžio pensijų socialinio draudimo įmokomis, o su atitinkamu asmens statusu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutarimas). Be to, svarbus požymis, skiriantis šią pensiją iš kitų yra tas, kad visos valstybinės pensijos mokamos iš Lietuvos valstybės biudžeto. Taigi valstybinės pensijos – tai ilgalaikės, periodinės pinigines išmokos, skirtos materialiniam aprūpinimui asmenų, išvardytų Valstybinių pensijų įstatyme, mokamos iš valstybės biudžeto (Bitinas *et al.*, 2020, p. 260).

Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją įstatymu gali būti nustatytos ir kitokios, ne tik Konstitucijos 52 straipsnyje *expressis verbis* nurodytos, pensijos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutarimas).

Pagal Valstybinių pensijų įstatymą, valstybinėms pensijoms priskiriamos šios pensijų rūšys, kurios skiriamos ir mokamos iš skirtingų subjektų:

- 1) pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos, kurias skiria Vyriausybė pagal Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisijos teikimą. Antrojo laipsnio valstybinę pensiją skiria ir sprendimus dėl šios pensijos skyrimo panaikinimo priima Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisija (Bitinas *et al.*, 2011, p. 195).
- 2) nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, kurios pagal Valstybinių pensijų įstatymą skiriamos ir mokamos Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritorinių skyrių.
- 3) pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, skiriamos ir mokamos Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.
- 4) mokslininkų valstybinės pensijos, kurias skiria ir moka Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įgaliotos Valstybinio socialinio draudimo fondo administravimo įstaigos.
- 5) teisėjų valstybinės pensijos, skiriamos ir mokamos Nacionalinės teismų administracijos.

- 6) Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija, kuriai skirti sprendimą priima Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu, ir yra mokama Prezidento kanceliarijos.

Valstybinių pensijų įstatyme numatyta, jog asmeniui, turinčiam teisę gauti kelias valstybines pensijas, jo pasirinkimu mokama tik viena iš jų, išskyrus valstybinę našlių ir našlaičių pensiją, kuri taip pat gali būti mokama tik su viena iš valstybinių pensijų. Konstitucinis Teismas 2015 m. lapkričio 26 d. nutartyje yra pažymėjęs, jog įstatymų leidėjas, įgyvendindamas iš Konstitucijos kylančią savo diskreciją nustatyti valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, gali nustatyti, kad asmenims, atitinkantiems įstatyme nustatytas sąlygas kelioms valstybinėms pensijoms gauti, turi būti mokama viena iš jų, bet įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į ekonominės valstybės išgales, kitas svarbias aplinkybes, paisydamas konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo, proporcingumo principų, kitų Konstitucijos normų ir principų, gali nustatyti atskirus konstituciškai pagrįstus atvejus, kai asmeniui gali būti mokama ne viena valstybinė pensija (Bitinas *et al.*, 2020, p. 260).

Pažymėtina, jog pagal Valstybinių pensijų įstatymą, pirmojo ir antrojo laipsnių, nukentėjusiųjų asmenų ir mokslininkų valstybinių pensijų dydžio matas – valstybinių pensijų bazė, kurią tvirtina Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu. Šiuo metu valstybinių pensijų bazę sudaro 59,35 Eur (Lietuvos Respublikos 2022 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas, 2021). Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos bei teisėjų valstybinės pensijos dydis yra indeksuojamas pagal praėjusiais metais apskaičiuotą indeksavimo koeficientą. Svarbu yra tai, jog tų pensijų dydis, kurios nėra indeksuojamos, tiesiogiai priklauso nuo politinės valios, kitaip sakant, nuo tvirtinamo valstybinių pensijų bazės dydžio, todėl indeksavimo mechanizmas turėtų būti taikomas visoms valstybinėms pensijoms, neišskiriant pensijų rūšių.

4.1 Pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos

Pirmojo ir antrojo laipsnio pensijos buvo įsteigtos 1994 metų reformos įstatymais, siekiant užtikrinti aukštesnes pajamas žmonėms, nusipelnusiems šalies labui (Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2012, p. 23). Taigi šios pensijos yra skiriamos ir mokamos už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei.

Įstatymų leidėjas valstybinių pensijų įstatyme detaliam reglamentuoja valstybines pensijas, kurios mokamos asmenims už ypatingą veiklą ar naudą visuomenei. Ši valstybinė pensija skirstoma į dvi grupes – pirmojo ir antrojo laipsnio pensiją.

Vadovaujantis Valstybinių pensijų įstatymo 5 straipsniu, pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų skyrimas ir panaikinimas yra reguliuojamas Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinių pensijų skyrimo komisijos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinė pensija skiriama asmenims, jeigu jie yra sukakę Socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatytą senatvės pensijos amžių arba yra pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 proc. ir daugiau darbingumo.

Minimame įstatyme nurodyta, jog teisę gauti pirmojo arba antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) labiausiai pasižymėję neginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – laisvės kovų dalyviai;
- 2) aukščiausieji valstybės pareigūnai.

Valstybinių pensijų įstatymo 7 straipsnyje yra apibrėžtas subjektų, kurie laikomi aukščiausiais valstybės pareigūnais, ratas. Asmenys, kurie buvo Seimo Pirmininku, Ministrų Pirmininku, Aukščiausiojo Teismo pirmininku, Konstitucinio Teismo pirmininku, skiriama pirmojo laipsnio valstybinė pensija, jei jie bent dvejus metus ėjo šioje dalyje išvardytas pareigas. Pensija šiems asmenims skiriama, kai jie sukanka senatvės pensijos amžių arba yra pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 proc. ir daugiau darbingumo. Atsižvelgiant į minėtų subjektų pareigybes galima sutikti, kad jos yra svarbios visam Lietuvos valstybės valdymo aparatui ir sistemai, tačiau net ir tuo atveju galima kvestionuoti ar šios pensijos nurodytiems subjektams yra skiriamos pagrįstai, kadangi Konstitucinio Teismo praktikoje yra pažymima, jog valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija, o pastaroji šiuo atveju skiriama neatsižvelgiant į aukščiausiojo valstybės pareigūno indėlį ir realius nuopelnus Lietuvai.

Pagal Valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnį, be minėtų ir jau įvardytų subjektų, teisę gauti pirmojo laipsnio valstybinę pensiją turi ir šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyviai – kariai savanoriai;
- 2) olimpinių žaidynių čempionai, paralimpinių žaidynių čempionai, kurčiųjų žaidynių čempionai (aukso medalio laimėtojai);

3) asmenys, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka paskirta Lietuvos nacionalinė kultūros ir meno premija.

Teisę gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), išauginę (vaikų mirties atveju – ne mažiau kaip iki 8 metų) 5 ir daugiau vaikų;
- 2) olimpinių žaidynių prizininkai, paralimpinių žaidynių prizininkai, kurčiųjų žaidynių prizininkai (sidabro, bronzos medalių laimėtojai), olimpinių sporto šakų pasaulio čempionai, į paralimpinių ar kurčiųjų žaidynių programą įtrauktos sporto šakos rungties pasaulio čempionai (aukso medalio laimėtojai);
- 3) asmenys, kuriems teisės aktų nustatyta tvarka suteiktas garbės donoro vardas.

Pirmojo ir antrojo laipsnio valstybinių pensijų kontekste reikalinga paminėti, kad nuo 2018 m. sausio 1 d., įsigaliojus Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio pakeitimo įstatymui, buvo užtikrintas vienodas sportininkų, neturinčių negalios ir ją turinčių, olimpinių, paralimpinių ir kurčiųjų žaidynių čempionų, prizininkų, į paralimpinių žaidynių ar kurčiųjų žaidynių programą įtrauktos sporto šakos rungties pasaulio čempionų pasiektų rezultatų įvertinimas už Lietuvos vardo garsinimą, sporto skatinimą ir populiarinimą, skiriant pirmojo ar antrojo laipsnio valstybines pensijas. Pagal iki 2018 m. galiojusį teisinį reguliavimą, pirmojo laipsnio valstybinę pensiją galėjo gauti tik olimpinių žaidynių čempionai, o paralimpinių žaidynių čempionai ir olimpinių kurčiųjų žaidynių čempionai galėjo gauti tik antrojo laipsnio valstybinę pensiją, kuri yra mažesnio dydžio – pirmojo laipsnio valstybinę pensiją sudaro keturių valstybinių pensijų bazių dydis, o antrojo laipsnio valstybinę pensiją sudaro dviejų valstybinių bazių dydis. Be to, olimpinių žaidynių prizininkai galėjo gauti antrojo laipsnio valstybinę pensiją, o neįgaliems sportininkams (paralimpinių žaidynių, kurčiųjų žaidynių prizininkams) tokia teisė nebuvo suteikiama. Taigi toks teisinis reguliavimas, galiojęs iki 2018 m. buvo vertinamas neigiamai, kadangi sportininkų pasiekimai buvo vertinami nevienodai ir pažeidžiamas jų lygiateisiškumo principas, kas suponavo ir apie neįgaliųjų sportininkų diskriminaciją. Atsižvelgiant į tokį teisinį reguliavimą, nuo 2018 m. buvo nustatyta teisė gauti pirmojo laipsnio valstybinę pensiją paralimpiniams bei kurčiųjų žaidynių čempionams.

Valstybinių pensijų įstatymo 9 straipsnis reglamentuoja našlių ir našlaičių pensijas, mirus pirmojo ar antrojo laipsnio valstybinių pensijų gavėjui. Teisę į valstybinę našlių ar našlaičių pensiją įgyja sutuoktinis (našlė arba našlys) ir (ar) vaikai (įvaikiai), jeigu jie yra Lietuvos

Respublikos piliečiai. Be to, šie asmenys turi atitikti įstatyme numatytas sąlygas. Teisę gauti valstybinę našlių pensiją turi našlė arba našlys, kuris:

- 1) sukako senatvės pensijos amžių ar buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais iki sutuoktinio mirties arba sukako tokį amžių ar pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais per 5 m. po sutuoktinio mirties;
- 2) augina mirusio asmens vaikus (įvaikius) iki 18 m. (nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio mokymo programų mokinius – iki mokymosi pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 19 m.), taip pat slaugo namuose mirusiojo vaikus (įvaikius), kuriems nustatyta 75–100 proc. netekto darbingumo, jeigu šie vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais iki jiems sukankant 18 metų;
- 3) sukako senatvės pensijos amžių ar buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais tuo metu, kai augino mirusio asmens vaikus (įvaikius) iki 18 m. (nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio mokymo programų mokinius – iki mokymosi pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 19 m.), taip pat slaugė namuose mirusiojo vaikus (įvaikius), kuriems nustatyta 75–100 proc. netekto darbingumo, jeigu šie vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais iki jiems sukankant 18 metų.

Socialinės apsaugos ir darbo ministrui arba socialinės apsaugos ir darbo viceministrui paskyrus asmeniui našlių pensiją, pagal Valstybinių pensijų įstatymą jam mokama 20 proc. mirusiam asmeniui priklausiusios valstybinės pensijos dydžio. Tuo tarpu našlaičių pensiją turi teisę gauti mirusiojo (arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu ar nežinia kur esančiu) vaikai (įvaikiai) iki 18 m., vyresni kaip 18 m., jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais iki 18 m. ir visą laiką nuo 18 m. sukakties yra nedarbingi ar iš dalies darbingi, taip pat nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programų ar formaliojo profesinio mokymo programų mokiniai ir dieninių ar nuolatinių studijų programų studentai – iki mokymosi arba studijų pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 24 metai. Pažymėtina, jog įvaikinti mirusiojo vaikai (įvaikiai) ir toliau išlaiko teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją, kurios dydis priklauso nuo to, kiek asmenų turi teisę gauti našlių ar našlaičių pensiją – skiriama 30 proc. mirusiajam priklausiusios valstybinės pensijos dydžio, jeigu teisę gauti valstybinę našlaičių pensiją turi vienas našlaitis. Jei tokią teisę turi daugiau našlaičių, kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip po 30 proc. ir ne daugiau kaip 80 proc. viso valstybinės

pensijos dydžio. Tuo atveju, kai nėra asmenų, turinčių teisę gauti valstybinę našlių pensiją, kiekvienam našlaičiui skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip po 30 proc. mirusiajam priklausiusios valstybinės pensijos dydžio ir ne daugiau kaip 100 proc. šios pensijos dydžio (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Apibendrinant darytina išvada, jog įstatyme yra įtvirtintas platus subjektų ratas, galinčių gauti pirmojo ir antrojo laipsnio valstybines pensijas. Keičiantis teisiniam reguliavimui, šis ratas buvo išplėstas dar labiau, suteikiant galimybę pirmojo laipsnio valstybinę pensiją gauti ir neįgaliems sportininkams. Reikšminga paminėti, jog tam tikrais atvejais šių pensijų skyrimą galima kvestionuoti, atsižvelgiant į tai, kokie yra realūs asmens, gaunančio pirmojo ar antrojo laipsnio pensiją, nuopelnai Lietuvos valstybei. Kadangi Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad valstybinės pensijos neturi tapti privilegija, vertėtų apsvarstyti galimybę, skiriant minėtas pensijas, nustatyti kriterijus, pagal kuriuos būtų realiai įvertinami asmenų, kuriems skiriamos šios pensijos, nuopelnai ir pasiekimai.

4.2 Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija

Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimu, 2016 m. buvo pakeistos tam tikros iki tol galiojusios Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymo (toliau – Prezidento valstybinės rentos įstatymas) nuostatos, bei įtvirtintos naujos pensijų rūšys Valstybinių pensijų įstatyme – Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija ir Prezidento sutuoktinio našlaičių valstybinė pensija (Bitinas *et al.*, 2020, p. 267).

Iki priimant minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą, Prezidento valstybinės rentos įstatyme buvo numatyta ir našlių renta, tačiau minimu nutarimu tokia renta buvo pripažinta kaip antikonstituciška grindžiant tuo, jog toks teisinis reguliavimas įtvirtina privilegiją dėl socialinės padėties – „nustačius tokį teisinį reguliavimą, kuriuo vien dėl tapimo Prezidento, turinčio individualų, išskirtinį valstybės vadovo teisinį statusą, suteikiantį teisę į Prezidento pensiją ar jos esmę ir paskirtį atitinkančią valstybės išmoką, našliu (našle) fakto tokiam našliui (našlei) yra įtvirtinta teisė gauti iš esmės kitokią, *inter alia* daug didesnio dydžio, negu ji užtikrinama kitų asmenų našliams (našlėms), socialinę paramą našlystės atveju, t. y. Prezidento valstybinę našlių rentą, toks teisinis reguliavimas vertintinas kaip įtvirtinantis privilegiją dėl asmens socialinės padėties“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas). Po šio nutarimo įstatymų leidėjas nustatė papildomą sąlygą skiriant Prezidento

sutuoktiniui valstybinę pensiją, todėl pagal šiuo metu galiojantį įstatyminių reguliavimą, teisę gauti Prezidento sutuoktinio valstybinę pensiją turi asmuo, kuris būdamas Prezidento sutuoktiniu, Prezidento kadencijos metu ne mažiau kaip trejus metus atliko valstybiniame ir (ar) diplomatiniam protokole nustatytas Prezidento sutuoktinio funkcijas (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994).

Be to, Prezidento sutuoktinio valstybinė pensija skiriama ir mokama Prezidento, kurio įgaliojimai nutrūko pasibaigus jo kadencijai Konstitucijos 88 straipsnyje nustatytais pagrindais, sutuoktiniui, jeigu jis yra Lietuvos Respublikos pilietis, sukakęs senatvės pensijos amžių arba pripažintas netekusiu 60 proc. ir daugiau darbingumo, ir negauna kitos valstybinės pensijos (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Šiuo atveju teisę į Prezidento sutuoktinio pensiją įstatymų leidėjas sieja ne tik su pensiniu amžiumi, bet ir su netektu darbingumu.

4.3 Mokslininkų valstybinės pensijos

Mokslininkų valstybinė pensija yra viena iš profesiniu pagrindu sudarytų pensijų rūšių, kurios tikslas yra suteikti papildomą socialinę apsaugą senatvės amžiaus sulaukusiems mokslininkams. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad mokslininkų valstybinė pensija yra viena iš įstatyme įtvirtintų Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardytų pensijų rūšių, šios pensijos paskirtis – atlyginti už įstatymo nustatytos trukmės pilietinei visuomenei ir Lietuvos valstybei reikšmingą mokslinį darbą, kuriam reikalinga ypatinga kvalifikacija. Šiame kontekste pažymėtina, kad pagal Konstitucijos 42 straipsnio 2 dalį, valstybė remia mokslą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas).

Mokslininkų valstybinės pensijos reglamentuojamos Seimo 1994 m. gruodžio 22 d. priimtame Mokslininkų valstybinių pensijų laikinajame įstatyme, kuris įsigaliojo 1995 m. sausio 4 dieną. Šis įstatymas buvo priimtas dėl to, kad Lietuvoje nebuvo sukurtos papildomo mokslininkų pensinio draudimo sistemos ir Seimas, laikydamas, kad iki šios sistemos sukūrimo yra būtina valstybės lėšomis paremti sulaukusius senatvės mokslininkus, priėmė minėtą laikinąjį įstatymą, kuriuo mokslininkų valstybinės pensijos yra reglamentuojamos iki šiol.

Vadovaujantis Mokslininkų valstybinių pensijų laikinuoju įstatymu, mokslininkų valstybinės pensijos skiriamos ir mokamos asmenims, kurie:

- 1) sukako Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatytą senatvės pensijos amžių arba yra pripažinti netekusiais 60 proc. ir daugiau darbingumo;
- 2) turi ne mažesnę kaip 10 m. daktaro stažą arba habilituoto daktaro stažą;
- 3) nustojo dirbti mokslinį darbą Lietuvos Respublikos valstybinėse mokslo ir studijų institucijose arba vykdydami iš valstybės biudžeto finansuojamas mokslo programas (toliau – mokslinis darbas).

Nurodytiems asmenims mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama, jeigu jie dirba mokslinį darbą. Taip pat, mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtosios skyrimas ir mokėjimas panaikinamas asmenims, teismo nuosprendžiu pripažintiems kaltais už tyčinio nusikaltimo padarymą.

Mokslininkų valstybinių pensijų kontekste svarbus yra Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas, kuriame buvo svarstyta dėl Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo nuostatų, kuris reglamentuoja mokslininkų valstybines pensijas, atitiktis Konstitucijai.

Visų pirma, anot Konstitucinio Teismo, Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo nuostata, kuria mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama ne tik asmenims, kurie dirba pagal darbo sutartis, bet ir asmenims, kurie turi draudžiamųjų pajamų dirbdami kitais nei pagal darbo sutartį pagrindais arba gaudami socialinio draudimo išmokas, yra prieštaraujanti Konstitucijai. Šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas nustato, kad mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtoji nemokama, jeigu asmenys dirba mokslinį darbą. Taip pat, mokslininkų valstybinė pensija neskiriama, o paskirtosios skyrimas ir mokėjimas panaikinamas asmenims tik tuomet, kai teismo nuosprendžiu asmenys pripažinami kaltais už tyčinio nusikaltimo padarymą (Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo 3 straipsnis) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas).

Antra, Konstitucinis teismas pripažino, kad nuostata, įtvirtinta Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatyme „daktaro stažą sudaro asmens mokslinio darbo valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laikas nuo daktaro laipsnio suteikimo dienos, o habilituoto daktaro stažą – mokslinio darbo minėtose institucijose laikas nuo habilituoto daktaro laipsnio suteikimo dienos, bet abiem atvejais ne ilgiau negu tam asmeniui sukaks 65 metai“ prieštarauja Konstitucijos 29 ir 59 straipsniams tiek, kiek joje nustatyta, kad daktaro ar habilituoto daktaro stažą sudaro asmens mokslinio darbo valstybinėse mokslo ir studijų institucijose laikas iki tam

asmeniui sukaks 65 metai. Šiuo metu galiojančioje Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo redakcijos 4 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad daktaro stažą arba habilituoto daktaro stažą sudaro asmens mokslinio darbo laikas atitinkamai nuo daktaro laipsnio arba habilituoto daktaro laipsnio suteikimo dienos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas).

Trečia, Konstitucinis Teismas nustatė, kad laiko, kuriuo asmuo gauna mokslininkų pensiją, į daktaro ir habilituoto daktaro stažo neįskaitymas prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui. Atsižvelgiant į tai, įstatymų leidėjas naujoje Mokslininkų valstybinių pensijų laikinojo įstatymo redakcijos 4 straipsnio 2 dalyje yra nustatęs, kad asmenims, kuriems įstatymų nustatyta tvarka nostrifikuotas mokslų kandidato laipsnis, daktaro stažas skaičiuojamas nuo mokslų kandidato laipsnio suteikimo dienos. Asmenims, kuriems įstatymų nustatyta tvarka nostrifikuotas mokslo daktaro laipsnis, daktaro stažas skaičiuojamas nuo mokslų kandidato laipsnio suteikimo dienos, o habilituoto daktaro stažas – nuo mokslo daktaro laipsnio suteikimo dienos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas).

Ketvirta, Konstitucinio Teismo pripažino, kad naujos mokslininkų pensijų skyrimo tvarkos nenustatymas, kai po pensijos paskyrimo asmuo pradeda dirbti valstybinėse mokslo ir studijų institucijose bei įgyja papildomą daktaro ar habilituoto daktaro stažą, prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas).

Mokslininko valstybinės pensijos dydis priklauso nuo mokslinio darbo stažo. Taigi už kiekvienus daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį mokama 10 proc. to mėnesio valstybinių pensijų bazės, o už kiekvienus visus habilituoto daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį papildomai mokama 5 proc. to mėnesio valstybinių pensijų bazės.

Be kita ko, šios pensijos reguliavimo kontekste susidurta su problema, kadangi mokslininkų valstybinė pensija reglamentuojama laikinuoju įstatymu, kuris galioja tol, kol įstatymų leidėjas sukurs papildomą mokslininkų pensinio draudimo sistemą, kuri garantuos mokslininkų kvalifikaciją atitinkančias pensijas arba tol, kol ši pensija bus pradėta reglamentuoti bendroje socialinio draudimo sistemoje (Bitinas *et al.*, 2020, p. 277).

Atsižvelgiant į tai kas išdėstyta galima teigti, jog mokslininkų darbas yra vertinamas visuomenės dėl ypatingų jų žinių turėjimo, tačiau šią valstybinę pensiją būtų siūlytina keisti

vienkartine išmoka, kuri būtų mokama už aiškiai įstatyme apibrėžtus mokslinius pasiekimus, nesiejant jos su pensiniu amžiumi.

4.4 Nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos

Konstitucijos 52 straipsnyje įtvirtinta, kad valstybė laiduoja piliečių teisę į atitinkamą socialinę apsaugą. Teisė į valstybinę pensiją realizuojama Valstybinių pensijų įstatyme numatyta tvarka ir sąlygomis. Viena iš valstybinių pensijų rūšių – nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija mokama asmenims, kuriems pripažintas nukentėjusiojo asmens teisinis statusas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. rugsėjo 18 d. nutartis civilinėje byloje). Pagal Valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 1 dalį, nukentėjusiųjų asmenų valstybinę pensiją gali gauti Lietuvos Respublikos piliečiai, deklaravę gyvenamąją vietą arba įtraukti į gyvenamosios vietos nedeklaravusių asmenų apskaitą Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo nustatyta tvarka, taip pat, šie asmenys turi negauti iš kitos valstybės panašaus pobūdžio pensijos (išskyrus socialinio draudimo pensiją) ar kitokios nuolatinės kompensacijos išmokos. Taigi teisę gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybinę pensiją turi asmenys, kurie:

- 1) buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais dėl 1991 m. sausio 11-13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, taip pat Lietuvos Respublikos nepriklausomybės gynėjai, sužaloti 1991 m. sausio 11-13 dienomis ir po to vykdytos SSRS agresijos metu, bet dėl to nepripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais;
- 2) Politiniai kaliniai, tremtiniai ir buvę beglobiai vaikai;
- 3) pasipriešinimo 1940–1990 m. okupacijoms (rezistencijos) dalyviai;
- 4) kurie Antrojo pasaulinio karo metais buvo išvežti priverstiniais darbams (taip pat ten gimę ar kartu su jais buvę nepilnamečiai šeimos nariai) arba buvo getuose, koncentracijos ar kitokio tipo prievartinėse stovyklose;
- 5) Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo antihitlerinės koalicijos valstybių veikiančiose armijose, partizanų būriuose ar junginiuose;
- 6) dalyvavo likviduojant Černobylio atominės elektrinės avarijos padarinius;
- 7) tapo invalidais būtiniosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje (1945 07 22 – 1991 12 31) metu arba vėliau buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais dėl ligų, susijusių su karine tarnyba;

- 8) būtinosios karinės tarnybos ar karinių mokymų sovietinėje armijoje metu atliko tarnybą Afganistane;
- 9) asmenys, pagal Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos 1941 m. sausio 10 d. susitarimą dėl gyventojų mainų atkelti į Lietuvą;
- 10) nuo minų ir sprogmenų nukentėję asmenys, kuriems iki 2005 m. liepos 1 d. teisės aktu nustatyta tvarka buvo pripažintas I, II ar III grupės invalidumas nuo vaikystės dėl sužeidimo, kontūzijos arba suluošinimo, susijusių su kovos veiksmais Antrojo pasaulinio karo metais arba su šio karo padariniais.

Nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas skiria ir moka Valstybinio socialinio draudimo administravimo įstaigos. Kaip nurodo Konstitucinis Teismas, nukentėjusiųjų asmenų valstybinė pensija iš esmės yra socialinė parama, skiriama asmenims, patyrusiems tam tikrų praradimų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas). Valstybinių pensijų dydžiai nukentėjusiems asmenims reglamentuojami Valstybinių pensijų įstatymo 12 ir 13 straipsniuose. Nukentėjusiems dėl 1991 m. sausio 11–13 dienomis vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, ši pensija mokama atsižvelgiant į asmens nedarbingumo lygį. Pripažintiems netekusiais 45-55 proc. darbingumo mokama 4,28 valstybinių pensijų bazės dydžio pensija, pripažintiems netekusiais 60-70 proc. darbingumo – 6,42 valstybinių pensijų bazės dydžio pensija, o pripažintiems netekusiais 75-100 proc. darbingumo – 8,56 valstybinių pensijų bazės dydžio pensija. Pažymėtina, jog įstatymų leidėjas nėra nustatęs vienodo dydžio pensijų asmenims, kurių pasekmės yra identiškos, pavyzdžiui – asmenims, nukentėjusiems dėl 1991 metų sausio 11–13 dienomis vykdytos agresijos ir netekusiems 75 – 100 proc. darbingumo, mokama 8,56 valstybinių pensijų bazės dydžio išmoka, tuo tarpu asmenims, kalėjusiems ar išbuvusiems tremtyje ne mažiau kaip 15 kalendorinių metų ir netekusiems 75 – 100 proc. darbingumo, mokama 2,14 valstybinių pensijų bazės dydžio pensija.

Be to, Valstybinių pensijų įstatymas numato ir nukentėjusiųjų asmenų valstybinę našlių ir našlaičių pensiją, kuri skiriama asmenų, žuvusių dėl 1991 m. sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir vėlesnių įvykių; mirus asmeniui, pripažintam nedarbingu ar iš dalies darbingu dėl 1991 m. sausio 11 – 13 dienomis vykdytos agresijos ir vėlesnių įvykių; asmeniui žuvus pasipriešinimo 1940 – 1990 m. okupacijos veiksnių metu, taip pat žuvus ar mirus neteisėto kalinimo ar tremties metu; asmeniui mirus dėl černobylio atominės elektrinės avarijos padarinių likvidavimo darbų poveikio; asmeniui žuvus ar mirus būtinosios karinės tarnybos ar

karinių mokymų sovietinėje armijoje metu arba vėliau mirus dėl ligų, susijusių su karine tarnyba ir kitais Valstybinių pensijų numatytais atvejais (Bitinas *et al.*, 2020, p. 273).

Atsižvelgiant į galiojantį teisinį reguliavimą, kuriuo nustatyta teisė atitinkamiems asmenims gauti nukentėjusiųjų asmenų valstybines pensijas galima teigti, jog ši pensija yra svarbus ir reikalingas institutas tiek pačiam nukentėjusiajam, tiek ir jo šeimos nariams. Ši pensija atlieka paramos funkciją ir tuo pačiu atlygina žalą nukentėjusiems asmenims ar jų artimiesiems, tačiau pensijų dydžių skirtumai galėtų būti suvienodinti, atsižvelgiant į tai, jog pasekmės nukentėjusiems asmenims nedarbingumo prasme yra tokios pat.

4.5 Pareigūnų ir karių valstybinės pensijos

Pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra viena iš Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai neįvardytų pensijų rūšių. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme įtvirtintos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos paskirtis yra *inter alia* atlyginti už sudėtingą, atsakingą, dažnai rizikingą ir pavojingą asmens tarnybą valstybei (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas). Minėta pensija mokama iš Lietuvos Respublikos biudžeto ir yra reglamentuojama Pareigūnų ir karių įstatymo, kuris nustato tokias pareigūnų ir karių valstybines pensijas:

- 1) už tarnybą;
- 2) netekto darbingumo;
- 3) našlių ir našlaičių.

Pagal Pareigūnų ir karių įstatymo 1 straipsnį, teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją turi šie Lietuvos Respublikos piliečiai:

- 1) Vidaus reikalų ministerijos, policijos, Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir kitų vidaus reikalų įstaigų pareigūnai, vidaus tarnybos dalinių karininkai, liktinės tarnybos puskarininkiai ir kareiviai;
- 2) Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnai;
- 3) profesinės karo tarnybos kariai;
- 4) Valstybės saugumo departamento sistemos ir Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos pareigūnai;
- 5) prokuratūros pareigūnai;
- 6) Kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnai;

- 7) muitinės mobiliųjų grupių pareigūnai, muitinės postų pareigūnai ir muitinės pareigūnai, atliekantys kriminalinę žvalgybą ir (arba) ikiteisminį tyrimą;
- 8) vidaus tarnybos sistemos pareigūnai;
- 9) Vadovybės apsaugos tarnybos pareigūnai.

Kaip ir minėta, Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog pareigūnų ir karių valstybinės pensijos paskirtis yra atlyginti už sudėtingą, atsakingą, dažnai rizikingą ir pavojingą asmens tarnybą valstybei, tačiau tokia Konstitucinio Teismo nuostata gali kelti klausimą, ar visos Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme išvardytos pareigos atitinka suformuotą analizuojamos pensijos mokėjimo paskirtį. Iš vienos pusės, kaip teigia J. Maculevič, įstatymų leidėjas teisę į papildomą aprūpinimą pareigūnams suteikia nebūtinai kaip lengvatą, susijusią su padidinta tarnybos rizika – neaišku, kuo ypatingas ir pavojingas prokurorų teisinis darbas, kad jiems būtų numatytos specialios pensijų lengvatos. Be to, pareigūnų ir karių pensiją gali gauti ne tik tarnaujantys pareigūnai ir kariai, bet ir tie, „kurie būdami įtraukti į Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės saugumo departamento, Krašto apsaugos ministerijos kadrų rezervą, Specialiųjų tyrimų tarnybos personalo rezervą, dirba kitose Lietuvos Respublikos ministerijose, departamentuose, įstaigose ir organizacijose“ (Maculevičius, 2004, p. 8). Iš kitos pusės, neaišku kodėl pagal Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 1 dalies 2 punktą, pensija prokuratūros pareigūnams skiriama sulaukus pensinio amžiaus, išstarnavus ne mažiau kaip 20 ir daugiau metų. Kaip teigia V. Petrylaitė, toks tiesioginis pareigūno, išstarnavusio prokuratūroje 20 ir daugiau metų, teisės į pareigūno pensiją susiejimas su socialinio draudimo kategorija – pensiniu amžiumi – nėra visiškai pagrįstas ir logiškas, kadangi valstybinės pensijos yra skiriamos už ypatingą darbą, trukusį tam tikrą laikotarpį, bet ne dėl to, jog asmuo apskritai nebegali užsiimti darbine veikla dėl savo amžiaus (Petrylaitė, 2008, p. 111).

Pareigūnų ir karių valstybinė pensija už tarnybą skiriama pagal pareigūno ar kario nurodytų paeiliui išstarnautų 5 tarnybos metų palankiausių nuosekliai einančių 12 mėn. jam nustatyto darbo užmokesčio vidurkį, taip pat už kiekvienus tarnybos metus įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, skiriama: už pirmus – dvidešimtus tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, – po 1 proc.; už dvidešimt pirmus – dvidešimt penktus tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, – po 1,5; už dvidešimt šeštus ir kiekvienus paskesnius tarnybos metus, įskaitytus į tarnybos laiką pensijai skirti, – po 1 procentą (Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Anot V. Petrylaitės, toks pareigūnų ir

karių pensijų apskaičiavimo mechanizmas turi tam tikrų panašumų su valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijomis: nustatant pensijos dydį atsižvelgiama į turimą tarnybos stažą ir buvusį pareigūno ar kario darbo užmokestį, tačiau tokia skaičiavimo tvarka gali būti vertinama teigiamai, kadangi leidžia atsižvelgti į konkretaus pareigūno ar kario situacijos (jo pareigų, darbo pobūdžio, tarnybos pasiekimų, kvalifikacijos ir kt.) individualumą (Petrylaitė, 2008, p. 112).

Pareigūnų ir karių netekto darbingumo valstybinė pensija pagal Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymą skiriama, jei: darbingumo neteko dėl prižasčių, susijusių su tarnyba, pensija skiriama nepaisant netekto darbingumo pripažinimo laiko; darbingumo neteko dėl kitų priežasčių, pareigūnų ir karių valstybinė netekto darbingumo pensija skiriama tik tuo atveju, jei darbingumo netekta tarnybos metu. Tuo tarpu teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę našlių ir našlaičių pensiją turi mirusiojo (arba nustatyta tvarka pripažinto mirusiu ar nežinia kur esančiu) pareigūno ar kario sutuoktinis bei vaikai (įvaikiai), jei miręs asmuo buvo įgijęs teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą arba žuvęs ar miręs nuo sužalojimų asmuo dėl prižasčių, susijusių su tarnyba, arba dėl netekto darbingumo buvo įgijęs teisę gauti pareigūnų ir karių valstybinę netekto darbingumo pensiją arba vieną iš šių pensijų gavo.

Apibendrinus galima sutikti, jog Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatyme nustatytas subjektų ratas, turinčių teisę gauti šią pensiją yra per platus ir turėtų būti siaurinamas atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo išaiškinimą, kuriame nurodyta, jog pareigūnų ir karių valstybinė pensija skiriama ir mokama kaip atlygis už sudėtingą, rizikingą bei keliančią pavojų tarnybą.

4.6 Teisėjų valstybinės pensijos

Teisėjų valstybines pensijas reglamentuoja atskiras Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (toliau – Teisėjų valstybinių pensijų įstatymas), kuris buvo priimtas 2002 m. liepos 2 d. ir įsigaliojo 2003 m. sausio 1 dieną. Teisėjų valstybinė pensija mokama iš valstybės biudžeto ir yra skiriamos teisėjams, dirbusiems Konstitucinio Teismo, bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų teisėjais bei nuo Lietuvos paskirtais ar išrinktais bet kokio tarptautinio teismo teisėjais, jeigu jie atitinka šias sąlygas (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, 2002):

- 1) kreipimosi dėl teisėjų valstybinės pensijos skyrimo metu yra Lietuvos Respublikos piliečiai, nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikoje;
- 2) sukako Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių;
- 3) nustojo dirbti teisėjais;
- 4) yra įgiję ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą.

Teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5 straipsnis nustato, jog teisėjų darbo stažą teisėjų valstybinei pensijai gauti sudaro laikas nuo 1990 m. kovo 11 d., kurį asmuo dirbo teisėju Lietuvos teritorijoje veikiančiuose teismuose arba nuo Lietuvos paskirtu ar išrinktu bet kokio tarptautinio teismo teisėju.

Anot Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. nutarimo, teisėjų valstybinė pensija yra viena iš Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nenurodytų pensijų rūšių, ji siejama su specialiu asmens statusu – yra skiriama teisėjams už jų tarnybą, kai nutrūksta jų įgaliojimai (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas). Kritikuotina yra tai, jog Konstitucinis Teismas ir įstatymų leidėjas neatsižvelgė ir nepripažįsta teisėjo darbo stažo asmenims, užėmusiems teisėjų pareigas iki 1990 m. kovo 11 dienos. Pavyzdžiui, asmuo ilgą laiką dirbęs teisėju iki 1990 m. kovo 11 d. ir dar keletą metų po nurodytos datos, neįgyja teisės į teisėjų valstybinę pensiją, tačiau pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą, teisėjų valstybinės pensijos gavėjui, kuriam ši pensija buvo paskirta, persikėlus nuolat gyventi į užsienį pensija toliau mokama, jeigu asmens darbo teisėju Lietuvos Respublikos teismuose stažas yra ne mažesnis kaip 20 metų (Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas, 2002). Iš to darytina išvada, jog įstatymų leidėjo nustatytas reglamentavimas sudaro visiškai skirtingas sąlygas teisėjams – dirbusiems po 1990 m. kovo 11 d. yra suteikiamos socialines (materialines) garantijos net išvykus nuolat gyventi į užsienį (atitikus nustatytas sąlygas), tuo tarpu teisėjai, įgiję darbo stažą iki nurodytos datos, neturi išvis teisės į teisėjų valstybinę pensiją kaip tokia, todėl toks reglamentavimas neatitinka socialinio teisingumo principo ir diskriminuoja teisėjus, dirbusius iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Reikšminga paminėti, jog pagal šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą, teisėjų valstybinė pensija išsiskiria iš kitų valstybinių pensijų tuo, kad šia pensija užtikrinama socialinė (materialinė) garantija netgi išvykus nuolat gyventi į užsienį. Atsižvelgiant į tai galima teigti, jog tokia nuostata gali būti laikoma kaip diskriminuojančia kitų valstybinių pensijų rūšių gavėjus ir yra neteisinga socialinio teisingumo požiūriu.

Kita vertus, teisėjų valstybinės pensijos reglamentavime yra trūkumų, kurie turėtų būti ištaisyti atsižvelgus į Konstitucinio Teismo 2015 m. sausio 14 d. nutarime suformuotą nuostatą – valstybinė teisėjų pensija yra siejama su specialiuoju asmens statusu, t.y. skiriama teisėjams už jų tarnybą, kai nutrūksta jų įgaliojimai. Pagal nacionalinėje teisėje galiojantį teisinį reguliavimą, nutrūkus teisėjo įgaliojimams dėl nuo jo nepriklausančių aplinkybių, pavyzdžiui ligos, ir nesukakus senatvės pensinio amžiaus, tačiau esant kitų sąlygų atitikimui, toks asmuo neįgyja teisės į teisėjų valstybinę pensiją. Atsižvelgus į Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, neaišku dėl kokių priežasčių įstatymų leidėjas valstybinę teisėjo pensiją sieja su senatvės amžiumi, o mokslininkų pensiją ar Prezidento sutuoktinio pensiją alternatyviai dar ir su netektu darbingumu. Siekiant išlaikyti valstybinių pensijų vientisumą, galėtų būti nustatoma alternatyvi sąlyga įgyti teisę į teisėjo valstybinę pensiją – asmens pripažinimas nedarbingu arba iš dalies darbingu.

Be kita ko, pagal Teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 6 straipsnį, teisėjų pensijos dydis apskaičiuojamas iš paskutinių 5, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 45 proc. šio dydžio. Toks įstatyme numatytas apskaičiavimo mechanizmas yra pripažintas antikonstitucišku pagal 2010 m. birželio 29 d. Konstitucinio Teismo nutarimą ta apimtimi, kuria įtvirtinant maksimalų teisėjų valstybinės pensijos dydį nėra atsižvelgta į atskirų teismų sistemų ypatumus. Svarbu yra tai, jog Konstitucinis Teismas 2010 m. birželio 29 d. nutarime nepateikė jokios kritikos Teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 6 straipsnio 2 dalies nuostatomis, numatančioms, kad teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių penkerių, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2019 m. rugsėjo 25 d. nutartis administracinėje byloje), tačiau įstatymų leidėjas iki šio nėra priėmęs pakeitimų minėtame įstatyme, kurie atitiktų Konstitucinio Teismo jurisprudenciją.

Apibendrinant galima teigti, jog Teisėjų pensijų įstatymas numato diskriminacinio pobūdžio sąlygas teisėjams, dirbusiems iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, be to, socialiai neteisinga išskirti šią pensijų rūšį kitų valstybinių pensijų rūšių kontekste, nustatant galimybę gauti teisėjų valstybinę pensiją išvykus gyventi į užsienį. Įstatymų leidėjas, siekdamas išlaikyti valstybinių pensijų vientisumą, galėtų pakeisti ir teisėjų pensijos skyrimo sąlygas, siejant šios pensijos gavimą ne tik su senatvės amžiumi, bet ir su netektu darbingumu.

4.7 Pensinio pobūdžio išmokos

Pensinio pobūdžio išmokos sąvoka nėra pateikiama teisės aktuose, tačiau šios išmokos gali būti suprantamos kaip išmokos, kurios turi tam tikrus bendruosius pensijos požymius, tokius kaip: reguliarus mokėjimas; išmoka mokama iš valstybės arba socialinio draudimo fondo biudžeto; mokama asmeniui, atitinkančiam išmokai keliamus reikalavimus pagal specialų įstatymą. Svarbu yra tai, jog šios išmokos nėra siejamos su senatvės amžiumi ar netektu darbingumu. Vadovaujantis nacionaliniais norminiais teisės aktais, galima išskirti šias pensinio pobūdžio išmokas:

- 1) Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinė renta (toliau – Prezidento renta);
- 2) rentos signatarams;
- 3) rentos buvusiems sportininkams;
- 4) kompensacinės išmokos teatrų ir koncertinių įstaigų kūrybiniais darbuotojams;
- 5) kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas.

Kompensacijos savo tikslu skiriasi nuo rentos, kadangi kompensacijos tikslas yra bent minimaliai kompensuoti asmeniui jo prarastas pajamas, tuo tarpu renta suprantama kaip išskirtinė valstybės socialinė parama, kuri nėra siejama su minimalių nuostolių kompensavimu. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas rentos sąvoką apibrėžia kaip neatlygintą rentos mokėtojo įsipareigojimą periodiškai mokėti kitai šaliai, rentos gavėjui, sutartyje numatytą sumą, arba kitaip išlaikyti rentos gavėją.

Prezidento rentos paskirtis – užtikrinti buvusio Prezidento socialinį aprūpinimą atsižvelgiant į jo, kaip valstybės vadovo, individualų, išskirtinį teisinį statusą ir vykdytų pareigų svarbą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas). Lietuvos Respublikos Prezidento valstybinės rentos įstatymas (toliau – Prezidento rentos įstatymas) reglamentuoja ne tik Prezidento rentą, bet ir našlių ir našlaičių rentos skyrimo ir mokėjimo sąlygas, tvarką bei šių rentų dydžius. Minėto įstatymo 2 straipsnyje nurodyta, jog Prezidento renta skiriama ir mokama iki gyvos galvos Prezidentui, kurio įgaliojimai nutrūko Konstitucijos 88 straipsnio 1, 2, 3 ir 6 punktuose nustatytais pagrindais, todėl Prezidentui mirus arba Seimui pašalinus Prezidentą iš pareigų apkaltos proceso tvarka, rentos mokėjimas taip pat nutrūksta.

Įstatymų leidėjas taip pat nustatęs, jog Prezidentui, turinčiam teisę gauti Prezidento rentą ir valstybinę pensiją ar pensinio pobūdžio išmoką, paskirtas pagal Lietuvos Respublikos

įstatymus ir mokamas iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto, jo pasirinkimu skiriama ir mokama tik viena iš šių išmokų: arba Prezidento renta, arba valstybinė pensija, arba pensinio pobūdžio išmoka (Bitinas *et al.*, 2020, p. 265). Vadovaujantis Prezidento rentos įstatymu, Prezidento rentos dydis nustatytas 38,79 proc. Prezidento darbo užmokesčio per mėnesį, kuris negali būti mažinamas pasikeitus Prezidento darbo užmokesčiui.

Rentos signatarams numatytos Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatyme (toliau – Signatarų rentos įstatymas), kuris buvo priimtas 2003 m. spalio 16 dieną. Remiantis minimu įstatymu, Lietuvos nepriklausomybės akto signataras yra tautos išrinktas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo deputatas, kuris nustatyta tvarka 1990 m. kovo 11 d. užpildė vardinio balsavimo kortelę, joje pasirašė, balsavo už Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“ ir po juo pasirašė.

Remiantis Signatarų rentos įstatymu, valstybinė signataro renta neskiriama, o paskirtoji nemokama, jeigu:

- 1) signataras nėra Lietuvos Respublikos pilietis;
- 2) signataras turi draudžiamųjų pajamų, išskyrus draudžiamąsias pajamas pagal autorines sutartis už kūrybinę veiklą;
- 3) signatarui yra įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis už tyčinio nusikaltimo padarymą (kol išnyksta teistumas);
- 4) signataras neatsisako gaunamos valstybinės pensijos, išskyrus valstybinę socialinio draudimo pensiją.

Signatarų rentos įstatyme nustatytas signatarų rentos dydis, kurį sudaro 38,79 proc. Seimo nario pareiginės algos per mėnesį dydžio renta. Valstybinė signataro renta neskiriama, o paskirtoji nemokama, jeigu signataras: nėra Lietuvos Respublikos pilietis; turi draudžiamųjų pajamų, išskyrus draudžiamąsias pajamas pagal autorines sutartis už kūrybinę veiklą; jam yra įsiteisėjęs apkaltinamasis teismo nuosprendis už tyčinio nusikaltimo padarymą (kol išnyksta teistumas); neatsisako gaunamos valstybinės pensijos, išskyrus valstybinę socialinio draudimo pensiją (Bitinas *et al.*, 2020, p. 285).

Rentos buvusiems sportininkams mokamos pagal Lietuvos Respublikos sporto įstatymą (toliau – Sporto įstatymas), ir Vyriausybės nutarimu patvirtinto Rentų buvusiems sportininkams mokėjimo sąlygų ir tvarkos aprašo nuostatas (Lietuvos Respublikos

Vyriausybės 2019 m. balandžio 30 d. nutarimas). Vadovaujantis Sporto įstatymu, Lietuvos Respublikos pilietis, baigęs sportininko karjerą, turi teisę nurodytomis sąlygomis gauti rentą, jeigu jis turėdamas Lietuvos Respublikos pilietybę ir atstovaudamas Lietuvai arba iki 2009 m. sausio 1 d. įgijęs Lietuvos Respublikos pilietybę ir iki pilietybės įgijimo yra tapęs:

- 1) olimpinių žaidynių 1–3 vietos laimėtoju;
- 2) į olimpinių žaidynių programą įtrauktos rungties pasaulio čempionatų 1 vietos laimėtoju;
- 3) parolimpinių, kurčiųjų žaidynių, kai yra vykdomos atrankos varžybos ir yra kvotų šalims sistema, 1, 2 vietos laimėtoju arba, kai nėra vykdomos atrankos varžybos arba nėra taikoma kvotų šalims sistema, 1 vietos laimėtoju.

Už išvardintus sportininkų pasiekimus, to paties įstatymo 25 straipsnis nustato, jog rentos dydis yra lygus 27 bazinių socialinių išmokų dydžiui per mėnesį, o tai 2022 m. sudaro 1,134 Eur.

Reikšminga paminėti, kad įstatymų leidėjo nustatytame teisiniame reguliavime galima išvelgti diskriminacinių sąlygų parolimpinių sportininkų atžvilgiu, kadangi sportininkams su tam tikra negalia rentos skiriamos tik už pirmąsias dvi vietas, tuo tarpu olimpinių žaidynių sportininkams papildomai skiriama renta ir už trečią vietą. Be to, rentos sportininkams skiriamos pasiekus Sporto įstatyme numatytą laimėjimą ir baigus karjerą, todėl anksčiau ribos nenustatymas gali sudaryti sąlygas piktnaudžiauti sportininkams savo pasiekimais ir pasitraukti iš profesionalaus sporto anksčiau, kas reikštų buvusio sportininko išlaikymą iki gyvenimo pabaigos, neatsižvelgiant į jo tolimesnę indėlį valstybės naudai.

Kompensacines išmokas teatrų ir koncertinių įstaigų kūrybiniais darbuotojams reglamentuoja Lietuvos Respublikos teatrų ir koncertinių įstaigų įstatymo Nr. IX-2257 pakeitimo įstatymas. Šios kompensacijos tikslas yra kompensuoti asmenims prarastas pajamas, kurie dėl darbo specifiškumo negali dirbti pagal įgytą specialybę, ir dėl to buvo nutraukta jų sutartis (Bitinas *et al.*, 2020, p. 282). Pagal minimo įstatymo 15 straipsnį, kompensacinės išmokos skiriamos baleto artistams ir šokėjams, cirko numerių atlikėjams, turintiems ne mažesnę kaip 18 metų kūrybinio darbo Lietuvos Respublikos profesionaliojoje scenoje (toliau – profesionaliojoje scenoje) stažą; solistams vokalistams, turintiems ne mažesnę kaip 20 m. kūrybinio darbo profesionaliojoje scenoje stažą; muzikantams, grojantiems pučiamaisiais instrumentais ir turintiems ne mažesnę kaip 25 m. kūrybinio darbo profesionaliojoje scenoje stažą; muzikantams, dirigentams, choro artistams ir aktoriams, turintiems ne mažesnę kaip 30

m. kūrybinio darbo profesionaliojoje scenoje stažą; kūrybiniams darbuotojams, kuriems buvo nustatytas netekto darbingumo (invalidumo), susijusio su darbe patirta trauma, lygis ar buvo nustatyta profesinė liga, neleidžianti dirbti pagal įgytą specialybę. Nurodytiems asmenims mokama 10 bazinių socialinių išmokų dydžio kompensacinė išmoka. Pažymėtina, jog kompensacinės išmokos mokamos tik asmenims, neturintiems teisės gauti ar negaunantiems didesnių arba tokio paties dydžio valstybinių socialinių draudimo senatvės, netekto darbingumo ar išarnauto laiko pensijų, valstybinių pensijų, užsienio valstybių pensijų, nuolatinų pensinio pobūdžio išmokų už asmens darbo pobūdį, pensijų išmokų, gaunamų bet kuriuo Lietuvos Respublikos kaupimo įstatyme ir Papildomo savanoriško kaupimo įstatyme nustatytu būdu (Bitinas *et al.*, 2020, p. 283).

Kompensacijų už ypatingas darbo sąlygas skyrimo tvarką reglamentuoja Socialinio draudimo pensijų įstatymas, šios kompensacijos tikslas – kompensuoti prarastą galimybę gauti pensiją anksčiau. Teisę į tokią kompensaciją įgyja asmenys, gyvenantys Lietuvos Respublikoje ir deklaravę gyvenamąją vietą arba įtraukti į gyvenamosios vietos nedeklaravusių asmenų apskaitą Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo nustatyta tvarka, kuriems iki 1994 m. gruodžio 31 d. nebuvo paskirta senatvės ar išarnauto laiko pensija, Lietuvos Respublikos ar personalinė pensija arba po 1995 m. sausio 1 d. – kitų teisės aktų nustatyta nuolatinė kompensacinė išmoka už ypatingas darbo sąlygas, taip pat asmenims, kuriems užsienio valstybėje nebuvo mokama pensija arba kitokia nuolatinio pobūdžio kompensacinė išmoka už darbą ypatingomis sąlygomis ir kurie dirbo socialinio draudimo pensijų įstatymo 62 straipsnio nustatytais ypatingomis sąlygomis (Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas, 1994). Kompensacijų išmokos terminas pagal šį straipsnį svyruoja nuo 5 iki 10 m., todėl kompensacija pradedama mokėti likus tiek visų kalendorinių mėnesių, už kiek mėnesių kompensaciją išmokėti priklauso. Mėnesio kompensacijos dydis sudaro 136,4 proc. bazinės pensijos (2022 m. – 293,38 Eur). Nors ši išmoka Sodros duomenimis ir mokama nedidelei grupei žmonių, tačiau tokia kompensacija vertintina kaip socialiai teisinga ir reikalinga šių žmonių atžvilgiu.

5. VALSTYBINĖS ŠALPOS PENSIJOS

Valstybines šalpos pensijas reglamentuoja Šalpos pensijų įstatymas, priimtas 1994 m. lapkričio 29 dieną. Šių pensijų tikslas – suteikti minimalias pinigines išmokas asmenims, atitinkantiems šalpos pensijų įstatyme nustatytas sąlygas neįgalumo, netekto darbingumo ir senatvės atvejais, taip pat reguliarias pinigines išmokas mirusiojo vaikams. Šalpos išmoka gali būti suprantama kaip viena iš universalių piniginės socialinės paramos išmokų (Bitinas *et al.*, 2011, p. 226), todėl šalpos išmokos sąvoka apima minimo įstatymo šalpos pensijas, šalpos kompensacijas, šalpos pensijas už neįgaliųjų slaugą namuose, paskirtas iki 2004 m. balandžio 1 d., ir socialines pensijas, paskirtas iki 1995 m. sausio 1 dienos (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994). Visos šios išmokos mokamos iš valstybės biudžeto lėšų. Šalpos pensijų įstatyme išskiriamos šios šalpos pensijų rūšis:

- 1) šalpos neįgalumo pensijos;
- 2) šalpos senatvės pensijos;
- 3) šalpos našlaičių pensijos.

Visos šios pensijos tarpusavyje turi bendrą nuostatą – jos skiriamos ir mokamos tik tuo atveju, jei asmuo negauna ir neturi teisės gauti kitų rūšių pensijų dėl to, kad neatitinka joms skirti nustatytų reikalavimų arba šios pensijos yra mažesnės už nustatytas šalpos išmokas (Bitinas *et al.*, 2020, p. 287). Senatvės šalpos pensija skiriama visiems asmenims, sukakusiems senatvės pensijos amžių, kurie negauna bet kokios kitos pensijos ar pensinio pobūdžio išmokos. Tuo tarpu pagal Šalpos išmokų įstatymo 5 straipsnį, teisę gauti šalpos neįgalumo pensiją, turi:

- 1) asmenys, kuriems nustatytas sunkus, vidutinis ar lengvas neįgalumas;
- 2) asmenys, pripažinti netekusiais 45 proc. ir daugiau darbingumo iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 24 m., taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 m., padarinių pripažinti netekusiais 45 proc. ir daugiau darbingumo po 24 m. sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 26 metai;
- 3) tėvai (įtėviai), globėjai ar rūpintojai, kurie yra pripažinti netekusiais 60 proc. ir daugiau darbingumo ir kurie ne mažiau kaip 15 m. slaugė namuose neįgaliuosius, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos ar nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis;

- 4) motinos, išauginusios penkis ar daugiau vaikų (vaikų mirties atveju – auginusios ne trumpiau kaip 8 metus) ir pripažintos netekusiomis 60 proc. ir daugiau darbingumo;
- 5) asmenys, pripažinti netekusiais 60 proc. ir daugiau darbingumo išskyrus asmenis, nurodytus šio straipsnio 2, 3 ir 4 punktuose.

Išvardytas sąlygas atitinkantiems asmenims Šalpos pensijų įstatymas numato nuo 1 iki 2,25 dydžio šalpos pensijos bazinio dydžio pensiją, priklausomai nuo netekto darbingumo lygio ir kategorijos (Bitinas *et al.*, 2020, p. 287). Šalpos dydžio matas yra šalpos pensijos bazės dydis, kuris 2022 metais siekia 150 Eur (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimas). Šalpos senatvės pensijos dydis taip pat priklauso nuo kategorijos, už kurią yra skiriama minėta pensija: tėvams (itėviams), globėjams ar rūpintojams, kurie ne mažiau kaip 15 metų slaugė namuose neįgaliuosius, kuriems nustatytas specialusis nuolatinės slaugos ar nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis, – 1,5 šalpos pensijų bazės dydžio; motinoms, išauginusioms penkis ar daugiau vaikų (vaikų mirties atveju – auginusioms ne trumpiau kaip 8 metus), – 1,5 šalpos pensijų bazės dydžio; senatvės pensijos amžių sukakusiems asmenims, išskyrus asmenis, nurodytus šios dalies 1 ir 2 punktuose, – 1 šalpos pensijų bazės dydžio (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994). Svarbu yra tai, jog įstatymų leidėjas nustatęs didesnes senatvės šalpos pensijas asmenims, kurie negalėjo įgyti teisės gauti valstybinės socialinio draudimo pensijos dėl objektyvių priežasčių – slaugant neįgaliuosius, arba motinoms, išauginusioms penkis ar daugiau vaikų (Bitinas *et al.*, 2011, p. 227).

Teisę gauti šalpos našlaičių pensiją turi mirusiojo arba įstatymų nustatyta tvarka paskelbto mirusiu asmens vaikai (įvaikiai), kurie yra (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994):

- 1) nesukakę 18 metų;
- 2) sukakę 18 metų ir mokosi pagal teisės aktų nustatyta tvarka įregistruotų švietimo įstaigų bendrojo ugdymo programas ar formaliojo profesinio mokymo programas arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinės formos studijų programas, – iki mokymosi ar studijų pagal šias programas baigimo, tačiau ne vyresni negu 24 metų;
- 3) sukakę 18 m. ir pripažinti netekusiais 45 proc. ir daugiau darbingumo iki dienos (įskaitytinai), kurią jiems sukanka 24 m., taip pat asmenys, kurie dėl ligos ar traumos, atsiradusios iki jiems sukako 24 m., padarinių pripažinti netekusiais 45 proc. ir daugiau darbingumo po 24 m. sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos (įskaitytinai),

kurią jiems sukanka 26 m., ir jeigu jie nuo pripažinimo neįgaliaisiais dienos nuolat yra pripažįstami netekusiais 45 proc. ir daugiau darbingumo.

Asmeniui, turinčiam teisę gauti šalpos našlaičių pensiją, ši pensija skiriama ir mokama, nors šis asmuo turi teisę gauti socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją, socialinio draudimo senatvės pensiją, socialinio draudimo senatvės pensiją neįgaliajam, socialinio draudimo našlaičių pensiją, valstybinę našlaičių pensiją už mirusį kitą iš tėvų (itėvių) ar vienišo asmens išmoką (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994). Šalpos pensijų įstatyme nustatytas pensijos dydis našlaičiams yra 0,5 šalpos pensijų bazės dydžio kiekvienam vaikui, o esant 4 ar daugiau mirusiojo vaikų, skiriama 1,5 šalpos pensijų bazė ir mokama visiems mirusiojo vaikams lygiomis dalimis.

Apibendrinant, valstybinės šalpos pensijos yra būtinos pensijos nepalankioje materialinėje padėtyje atsidūrusiems asmenims, kurios skiriamos tol, kol išnyksta atitinkamas socialinės rizikos veiksnys ir skiriamos siekiant suteikti minimalias pinigines išmokas asmenims, kurie dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių neįgijo teisės į kitos rūšies pensijas, tapo neįgaliais, ar neteko vieno arba abiejų tėvų jauname amžiuje.

6. SISTEMOS REFORMOS BŪTINYBĖ

Siekiant skatinti jaunas žmones kaupti senatvės pensijai, Lietuvoje buvo įvesta daugiapakopė pensijų sistema. Antroji pensijų pakopa susilaukia ir kritikos ir palaikymo, kadangi kyla įvairiausių klausimų, susijusių su šios pakopos įgyvendinimu. Vienas svarbiausių aspektų yra tai, kad jaunesni kaip 40 m. amžiaus dirbantys asmenys yra įtraukiami į pensijų kaupimą automatinio būdu, tačiau jiems suteikiama galimybė atsisakyti dalyvauti antrosios pakopos pensijų kaupime. Viena vertus, galima sutikti su šios pensijų pakopos reikalingumu, kadangi ja užtikrinamos didesnės pajamos senatvėje, tačiau kita vertus, jeigu jaunesni kaip 40 m. amžiaus asmenys dėl vienokių ar kitokių priežasčių neišreiškė savo valios nekaupiti antroje pakopoje, jie šį kaupimą gali sustabdyti tik vieną kartą dvylikai mėnesių per visą kaupimo laikotarpį, t.y. iki tol, kol sukaks pensinį amžių. Tokiu kvazi automatinio įtraukimu į antrąją pensijų pakopą gali būti apsunkinta asmens finansinė padėtis, todėl galima sutikti ir su R. Lazutkos išreikšta pozicija, jog yra asmenų kurie ir taip nedaug uždirba, dėl to jiems gali būti sunku pragyventi (Lrt.lt [interaktyvus]). Pavyzdžiui, jeigu asmuo pradeda kaupti senatvės pensijai antroje pakopoje, sustabdo kaupimą dvylikai mėnesių, po šio laikotarpio vėl aktyviai moka įmokas, jis nebeturi galimybės kaupimo sustabdyti dar kartą. Dėl šios priežasties kaupimas antroje pakopoje gali pasirodyti nepatrauklus, kadangi žmonėms gali atsirasti ir kitų poreikių, kurių tenkinimui kyla būtinybė sustabdyti kaupimą, dėl to, kad įmokų mokėjimas į antrosios pakopos pensijų fondą tokiu atveju tampa finansiškai sudėtingas.

Nors Konstitucinis Teismas ir nepripažino jaunų iki 40 m. amžiaus asmenų automatinio įtraukimo į šiuos fondus prieštaraujančiu Konstitucijai, tačiau reikšminga atsižvelgti į įvairias gyvenimiškas aplinkybes, kurios gali lemti asmenų poreikį sustabdyti kaupimą ar netgi jį nutraukti. Reikalinga paminėti, kad atsisakyti dalyvauti pensijų kaupime galima tik pateikus svarbias priežastis įrodančius dokumentus, o ar šios priežastys svarbios sprendžia Sodros įgaliotas tarnautojas (Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymo Nr. IX-1691 pakeitimo įstatymas, 2018). Dalyvavimo nutraukimas antroje pensijų pakopoje nepateikiant svarbias priežastis įrodančių dokumentų gali būti komplikuoatas, kadangi valstybė, siekdama paskatinti kaupti senatvės pensijai, prisideda prie asmenų pensijos kaupimo 1,5 proc., o ankstyvas pasitraukimas iš antrosios pakopos pensijų fondo sudarytų prielaidas asmeniui disponuoti valstybės lėšomis saviems poreikiams tenkinti. Autoriaus nuomone, dalyvavimo nutraukimas antroje pakopoje vis dėlto galėtų būti leidžiamas ir neįrodinėjant svarbių priežasčių, tokiu

atveju siūlytina įmokas mokėjusiam asmeniui negražinti sukauptų lėšų, o jas išmokėti pastarajam sulaukus pensinio amžiaus. Manytina, jog tai būtų socialiai teisinga ir neprieštarautų socialinei gerovei.

Išanalizavus Lietuvoje veikiančią pensijų sistemą ir jos reguliavimą galima pastebėti, jog dabartinė pensijų sistema, susidedanti iš valstybinio socialinio draudimo pensijų, valstybinių pensijų ir šalpos pensijų, nėra pakankamai struktūrizuota ir susieta loginiais ryšiais.

Pirmiausia, vienišo asmens išmoką galima palyginti su našlių pensija, kadangi jos turi tam tikrų panašumų – šios išmokos skiriamos vienišiams, pensinio amžiaus sulaukusiems asmenims bei neįgaliesiems, atitinkantiems įstatyme nustatytas sąlygas. Našlių pensijos ypatumas yra tas, jog pastarąja yra siekiama gavėjui kompensuoti prarastas pajamas, netekus sutuoktinio. Atsižvelgiant į tai galima teigti, jog sutuoktinio praradimas ir mažesnių pajamų generavimas daro didelę įtaką našlių pensijos gavėjo gyvenimo būdui ir galimų įsipareigojimų išlaidoms padengti. Tuo tarpu asmenims, kuriems skiriamos vienišo asmens išmokos sulaukus pensinio amžiaus, prie pasikeitusių gyvenimo aplinkybių taikytis nereikia, todėl kompensavimo mechanizmas jiems nėra taikomas – išmoka skiriama paramos kontekste. Svarbu yra tai, jog šių išmokų dydis yra vienodas, nors deklaruojami tikslai yra skirtingi. Našlių pensija skiriama neatsižvelgiant į mirusiojo indėlį bei našlio prarastų pajamų dydį, todėl minima pensija neatlieka savo pagrindinės funkcijos – kompensuoti prarastas pajamas, o nustatytas išmokos dydis atlieka paramos funkciją. Aptartų išmokų reguliavimas turėtų būti keičiamas sudarant sąlygas našliams gauti tokio dydžio kompensaciją, kuri priklausytų nuo mirusio asmens indėlio, pavyzdžiui, sumokėtų socialinio draudimo įmokų dydžio ir tokių įmokų mokėjimo trukmės. Toks apskaičiavimo mechanizmas leistų realiai įvertinti prarastas pajamas ir skirti atitinkamo dydžio našlio pensiją pagal apskaičiavimą.

Ypatingas dėmesys siekiant patobulinti pensijų sistemą turėtų būti skiriamas valstybinių pensijų sistemai. Valstybinės pensijos Lietuvoje yra mokamos kartu su socialinio draudimo pensijomis, todėl atsižvelgiant į tai, jos yra laikomos papildomomis ir mokamos tik tam tikrų profesijų atstovams arba už nuopelnus valstybei (Socmin.lrv.lt [interaktyvus]). Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad nustatant, kokiems asmenims skiriama ir mokama valstybinė pensija, jos skyrimo ir mokėjimo pagrindus bei sąlygas, taip pat šios pensijos dydžius privalu paisyti konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, teisingumo, protingumo ir proporcingumo principų; valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija; jeigu įstatymų leidėjas valstybines pensijas skirtų asmenims, kuriems tokios pensijos negali būti skiriamos,

nustatytų nepagrįstai didelius tokių pensijų dydžius arba nepagrįstas tokių pensijų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, toks pensinis aprūpinimas pagal Konstituciją negalėtų būti ginamas (Konstitucinio Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutarimas).

Valstybinių pensijų dydžių kontekste svarbu yra tai, jog pagal Valstybinių pensijų įstatymą šiuo metu yra indeksuojamos pareigūnų ir karių valstybinės pensijos, bei teisėjų valstybinės pensijos, taip išskiriant likusias valstybinių pensijų rūšis be indeksavimo mechanizmo. Toks įstatymų leidėjo sprendimas privilegijuoja indeksuojamas Valstybinių pensijų įstatyme numatytas pensijų rūšis, o valstybinės pensijos, kurių dydžiai priklauso nuo Vyriausybės nutarimu tvirtinamo valstybinių pensijų bazės dydžio (nukentėjusiųjų asmenų, mokslininkų, pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos), vertės palaikymas tiesiogiai priklauso nuo politinės valios (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos pensijų įstatymo Nr. I-730 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto [interaktyvus]). Siekiant išlaikyti vieningą valstybinių pensijų sistemą, reikalinga nustatyti tokį pensijų apskaičiavimo mechanizmą, kuris galiotų visoms valstybinėms pensijoms bendrai, neprivilegijuojant atskirų pensijų rūšių.

Pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos yra pensijos, pagrįstos nuopelnais valstybei, tačiau atsižvelgiant į turinčių teisę gauti šias pensijas subjektų ratą galima teigti, jog realūs atitinkamo asmens nuopelnai ar indėlis Lietuvos valstybei nėra vertinami. Pavyzdžiui, ši pensija gali būti mokama aukščiausiems valstybės pareigūnams, nurodytiems Valstybinių pensijų įstatyme, neatsižvelgiant į jų realius nuopelnus valstybei, o sportininkams ši pensija gali būti mokama tik tokiu atveju, jeigu jie yra olimpinių, paralimpinių, kurčiųjų žaidynių prizininkai, olimpinių sporto šakų čempionai ar į paralimpinių ar kurčiųjų žaidynių programą įtrauktos sporto šakos rungties pasaulio čempionai. Atsižvelgiant į tai pastebėtina, jog sportininkams yra keliami reikalavimai šiai pensijai gauti, t.y. jie turi būti pasiekę atitinkamus įstatyme nustatytus sportinius pasiekimus, o tam, kad šią pensiją gautų aukščiausieji valstybės pareigūnai, jiems nereikia įrodyti jokių savo realių pasiekimų, ši pensija jiems skiriama atsižvelgiant į jų išdirbtą laikotarpį atitinkamose pareigose. Dėl šių priežasčių siūlytina šios pensijos skyrimo tvarką tobulinti, nustatant kriterijus, kurių visumai esant būtų vertinama, ar atitinkamas asmuo yra nusipelnęs gauti pirmojo ar antrojo laipsnio valstybinę pensiją. Be kita ko, kadangi šių pensijų mokėjimui yra skiriama daug valstybės biudžeto lėšų, racionalu būtų apsvarstyti ir kitokį variantą - vienkartinės pinigines išmokas, kurios ir atliktų padėkos funkciją už nuopelnus, pasiekimus ar labai gerą tarnybinę veiklą. Tokiu būdu būtų išvengiama perteklinio pensijų skyrimo ir mokėjimo, bei tuo pačiu nusipelnusiems asmenims,

atitinkantiems įstatyme nustatytas sąlygas, būtų galima suteikti padėką išmokos forma, jeigu tokia išmoka iš tikrųjų yra reikalinga.

Teisėjų, mokslininkų, pareigūnų ir karių valstybinės pensijos yra sukurtos profesiniu pagrindu. Teisėjams valstybinė pensija mokama už teisėjų tarnybą, mokslininkams už visuomenei reikšmingą mokslinį darbą, o pareigūnų ir karių valstybinė pensija mokama už sudėtingą bei rizikingą asmens tarnybą valstybei. Reikšminga paminėti, jog šių pensijų apskaičiavimo tvarka bei dydžiai yra labai skirtingi. Vadovaujantis Teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 6 straipsniu, įstatymo sąlygas atitinkantiems teisėjams ir įgijusiems ne mažesnę kaip 20 m. teisėjo darbo stažą, teisėjų valstybinė pensija apskaičiuojama iš paskutinių 5, prieš nustojant eiti teisėjo pareigas, metų teisėjo gauto darbo užmokesčio vidurkio ir skiriama 45 proc. šio dydžio. Svarbu yra tai, kad teisėjų darbo užmokestis ir taip yra nemažas, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo teisėjų 2021 m. vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo 5205 Eur, Vilniaus miesto apylinkės teisėjų - apie 3347 Eur, o tuo tarpu vidutinis darbo užmokestis Lietuvoje siekė 1504 Eur. Manytina, jog teisėjų valstybinių pensijų dydis atsižvelgiant į Teisėjų valstybinių pensijų įstatyme nustatytą apskaičiavimo mechanizmą ir darbo užmokesčius yra privilegijuojantis, atsižvelgiant dar ir į tai, kad teisėjai sulaukę pensinio amžiaus turi teisę gauti ir valstybinio socialinio draudimo senatvės pensiją. Toks valstybinių pensijų reguliavimas kelia klausimą, ar nėra prieštaraujama Konstitucinio Teismo išaiškinimui, jog valstybinės pensijos skyrimas ir mokėjimas neturi tapti privilegija. Be kita ko, sudėtinga suprasti, kodėl teisėjams yra pasirinktas būtent toks pensijos apskaičiavimo mechanizmas, kai tuo tarpu mokslininkams, už kiekvienus daktaro stažo metus yra mokama 10 proc. to mėnesio valstybinių pensijų bazės, o už kiekvienus habilituoto daktaro stažo metus kiekvieną mėnesį papildomai mokama 5 proc. to mėnesio valstybinių pensijų bazės. Taip pat, teisėjams pensijos yra skiriamos tik sulaukus pensinio amžiaus, o mokslininkų valstybinės pensijos gali būti skiriamos ne tik sulaukus pensinio amžiaus, bet ir tapus nedarbingu. Pareigūnų ir karių valstybinė pensija mokama dar kitokiu principu nei aptartos mokslininkų ir teisėjų pensijos. Kaip ir minėta, pareigūnų ir karių valstybinė pensija yra mokama už sudėtingą, rizikingą bei pavojingą tarnybą, tačiau kyla klausimas kuo pavojinga, pavyzdžiui prokurorų veikla, kadangi jie taip pat turi teisę gauti šią pensiją. Be to, šios pensijos skyrimo sąlygos pareigūnams ir kariams yra skirtingos. Vieniems šių pensijų skyrimas ir mokėjimas yra siejamas su socialinio draudimo pensijų nustatytu amžiumi ir su darbo stažu (pvz., prokurorams), o kitiems – su išstarnautu laikotarpiu (pvz., policijos pareigūnams, ugniagesiams ir pan.), todėl atsižvelgiant į

tai galima teigti, jog valstybinių pensijų sistemai trūksta vientisumo, ir nustatant šių pensijų dydžius bei skyrimo sąlygas nėra paisoma proporcingumo ir protingumo principų.

Analizuojant pareigūnų ir karių valstybines pensijas reikšminga paminėti L. Leppik pastebėjimą, kad Lietuvoje pareigūnai į pensiją išeina ankstyvo amžiaus, o tai sukuria dar vieną problemą – šalyje auga “jaunų pensininkų” skaičius, kurie dar galėtų rasti darbo vietą rinkoje. L. Leppik pateikė pasiūlymus, kurie padėtų išvengti didelio kiekio nedirbančių pareigūnų. Vienas jų – pareigūnams į pensiją leisti išeiti anksčiau, tačiau likus ne daugiau kaip 5 metams iki Lietuvoje nustatyto senatvės pensijos amžiaus. L. Leppik siūlo vėlinti tik naujai į darbą priimtų pareigūnų amžių, tokiu būdu nebūtų pažeistos iki tol dirbusiųjų teisės (Delfi.lt [interaktyvus]). T. Medaiskio teigimu, ankstyvas pareigūnų išėjimas į pensiją yra visiškai suprantamas, tačiau ši sistemos dalis taip pat turėtų būti reformuojama. Anot T. Medaiskio, kol pareigūnai Lietuvoje sulauktų pensinio amžiaus, jiems valstybė galėtų mokėti išmokas, nuo kurių būtų mokamos socialinio draudimo įmokos. Tokiu būdu, jei po tarnybos pareigūnas kur nors įsidarbintų, jo senatvės pensija susidarytų iš dviejų dalių, tačiau po 65 metų būtų gaunama viena, o ne dvi pensijos, kaip šiuo metu (Delfi.lt [interaktyvus]). Autorius sutinka su T. Medaiskio pasiūlymu, kadangi tai būtų racionalus ir teisingas sprendimas. Valstybei mokant pareigūnams išmokas, o jiems nuo šių išmokų mokant socialinio draudimo įmokas, pareigūnai prisidėtų prie bendros socialinio draudimo pensijų sistemos, kas lemtų didesnę Sodros biudžetą. Be kita ko, tokiu būdu būtų išvengta perteklinio, dvigubo pensijų skyrimo bei mokėjimo ir pareigūnams sulaukus pensinio amžiaus būtų skiriama viena pensija.

Sportininkų rentos reglamentavimas taip pat galėtų būti keičiamas, kadangi šios rentos sportininkams yra skiriamos ir mokamos jiems pasiekus Sporto įstatyme nustatytą laimėjimą ir baigus karjerą. Sportininko karjeros baigimui nėra nustatyta jokia amžiaus riba, todėl šios ribos nenustatymas, autoriaus nuomone, gali sudaryti prielaidas sportininkams piktnaudžiauti savo pasiekimais ir iš profesionalaus sporto pasitraukti anksčiau, kas reikštų sportininko išlaikymą iki gyvenimo pabaigos, neatsižvelgiant į jo tolimesnę indėlį valstybės naudai. Todėl siūlytina nustatyti amžiaus ribą, nuo kurios baigusiemis karjerą sportininkams būtų skiriamos rentos ir tokiu būdu būtų skatinamas sportininkų integravimas į kitas sritis bei užtikrinamas racionalus šios rentos mokėjimas.

Apibendrinant, autoriaus nuomone, socialinio draudimo našlių ir našlaičių pensijų apskaičiavimo mechanizmas turėtų būti keičiamas, atsižvelgiant į mirusiojo indėlį bei mokėtas socialinio draudimo įmokas. Toks apskaičiavimas būtų palankesnis, kadangi būtų pasiekta šios

pensijos funkcinė paskirtis – kompensuoti prarastas pajamas. Taip pat turėtų būti siaurinamas valstybinių pensijų gavėjų ratas, o pareigūnų ir karių valstybinės pensijos turėtų būti naikinamos jas pakeičiant periodinėmis išmokomis, nuo kurių pareigūnai ir kariai mokėtų socialinio draudimo įmokas, taip prisidėdami prie Sodros biudžeto ir sulaukę pensinio amžiaus gautų vieną pagrindinę socialinio draudimo senatvės pensiją. Skiriant valstybines pensijas turėtų būti suvienodinami ir šių pensijų dydžiai neišskiriant jų tarpusavyje, kadangi šiuo metu vienu valstybinių pensijų dydžiai yra žymiai didesni nei kitų. Tokia praktika negali būti vertinama teigiamai ir yra laikytina kaip privilegijuojanti bei prieštaraujanti Konstitucinio Teismo jurisprudencijai, kurioje teismas ne kartą yra pabrėžęs, jog valstybinės pensijos neturi tapti privilegija. Autoriaus nuomone, sportininkų rentos yra atitinkantis socialinės apsaugos teisės principus institutas, tačiau jis taip pat turi būti reformuojamas, atsižvelgiant į tai, kad pagal šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą sportininkai iš profesionalaus sporto pasiekę atitinkamus įstatymo nustatytus laimėjimus gali pasitraukti anksti, o toks ankstyvas pasitraukimas gali lemti sportininko piktnaudžiavimą jam skiriama renta.

IŠVADOS

1. Lietuvos pensijų sistema pradėjo formotis nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Dėl spartaus visuomenės senėjimo bei mažėjant darbingo amžiaus asmenų skaičiui, siekiant, kad pensinio amžiaus sulaukę asmenys gautų didesnes pajamas, buvo sukurta daugiapakopė pensijų sistema. Šiuo metu, Lietuvos pensijų sistema susideda iš trijų pakopų: pirmosios pakopos (valstybinio socialinio draudimo), antrosios pakopos (papildomo kaupimo senatvės pensijai) ir trečiosios pakopos (savanoriško pensijų kaupimo pensijų fonduose).
2. Lietuvos pensijų sistema susideda iš valstybinio socialinio draudimo pensijų, valstybinių pensijų ir šalpos pensijų. Valstybinio socialinio draudimo pensija yra pagrindinė pensija, kurios tikslas garantuoti prarastas pajamas socialinio draudimo įmokas mokėjusiems asmenims netekus darbingumo ar sukakus nustatytą senatvės amžių, taip pat našliams ir našlaičiams. Valstybinės pensijos laikomos papildomomis pensijomis ir gali būti išskiriamos į tris grupes: profesiniu pagrindu sukurtos pensijos, nuopelnais valstybei grįstos pensijos ir kompensacinio pobūdžio pensijos. Tuo tarpu šalpos pensija yra minimali valstybės parama asmenims, kurie dėl objektyvių priežasčių neįgijo socialinio draudimo pensijos.
3. Našlių pensija mokama visiems našliams vienodo dydžio, neatsižvelgiant į prarastas pajamas, todėl našlių pensijos apskaičiavimo tvarka turi būti keičiama, o šios pensijos dydį turėtų lemti mirusiojo asmens socialinio draudimo įmokų dydis bei mokėjimų periodas.
4. Socialinio draudimo pensijos bei našlių pensijos skiriamos struktūrizuotai, nesudarant skirtingų ar privilegijuotų sąlygų, todėl jų teisinis reglamentavimas ir skyrimo sąlygos vertintinos teigiamai. Tuo tarpu valstybinių pensijų skyrimo sąlygos nesudaro vientisos sistemos, skirtingoms valstybinių pensijų rūšims ir kategorijoms nustatyti skirtingi reikalavimai bei pagrindai atitinkamai valstybinės pensijos rūšiai gauti.
5. Valstybinės pensijos laikomos privilegijuojančiomis pensijomis, todėl šių pensijų gavėjų ratas turi būti siaurinamas ir tam tikros valstybinės pensijos keičiamos į vienkartinės ir periodinės išmokas. Vienkartinės išmokos galėtų būti skiriamos nusipelnusiems Lietuvai asmenims, o periodinės išmokos tiems asmenims, kurių darbo specifiška susijusi su pavojumi ir didesne rizika bei reikalauja ypatingų fizinių gebėjimų, todėl siejama su ankstyvu pensiniu amžiumi. Šios periodinės išmokos turėtų būti mokamos iki kol gavėjas sukaks Socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatytą pensinį amžių.

ŠALTINIAI

Tarptautiniai teisės aktai:

1. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas (2006). *Valstybės žinios*, 71-3561.

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos 2022 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (2021). TAR, 26575.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją pasirašiusių asmenų statuso įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, 101-4543.
4. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 1-4.
5. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (1991). *Lietuvos aidas*, 249-0.
6. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas (1999). *Valstybės žinios*, 55-1765.
7. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 99-1958.
8. Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 123-5511.
9. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2021 m. lapkričio 23 d. įsakymas. TAR, 24036.
10. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos išmokų atskaitos rodiklių ir bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio nustatymo įstatymo Nr. X-1710 pakeitimo įstatymas (2017). TAR, 20046.
11. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 59-1153.
12. Lietuvos Respublikos sporto įstatymas (1995). *Valstybės žinios*, 9-215.
13. Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 96-1873.

14. Lietuvos Respublikos teatrų ir koncertinių įstaigų įstatymo Nr. IX-2257 pakeitimo įstatymas (2016). TAR, 24188.
15. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3088.
16. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas (1990). *Valstybės žinios*, 32-761.
17. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2022 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2021). TAR, 26580.
18. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2021 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2020). TAR, 28978.
19. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2020 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas (2019). TAR, 21412.
20. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). *Valstybės žinios*, 17-447.
21. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, 101-2018.
22. Lietuvos Respublikos vienišo asmens išmokų įstatymas (2021). TAR, 13152.

Vyriausybės nutarimai:

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-998.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2014 m. lapkričio 5 d. nutarimas. TAR, 25971.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. balandžio 30 d. nutarimas. TAR, 7445.

Specialioji literatūra:

1. Aidukaitė, J. *et al.* (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
2. Bitinas, A. *et al.* (2011). *Socialinė apsaugos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
3. Bitinas, A. *et al.* (2020). *Socialinė apsaugos teisė*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. Gudaitis, T. (2010). *Pensijų sistemos reformos rezultatų vertinimas (Lietuvos atvejis)*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, ekonomika (04 S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
5. Klyvienė, V. (2007). *Lietuvos pensijų reformos poveikis valstybės finansams*. Vilnius: Lietuvos bankas.

6. Lazutka, R. (2002). *Pensijų ekonomikos principai*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
7. Lazutka, R. (2007). *Pensijų sistemų raida Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla.
8. Lazutka, R. (2008). *Lietuvos socialinio draudimo pensijų dalinio privatizavimo tikslai ir rezultatai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
9. Lietuvos socialinių tyrimų centras (2012). *Pensijų skaičiavimo būdo analizė ir valstybinių pensijų reformos koncepcija*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
10. Maculevičius, J. (2004). *Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius*. Vilnius: Jurisprudencija.
11. Petrylaitė, V. (2008). *Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumai*.
12. Tartilas, J. (2005). *Socialinės saugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
13. Vaičaitis, V. (2010). *Teisė į pensiją ir konstitucinio teismo praktika*. Vilnius: Teisė.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-370.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 110-4511.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 150-6106.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. teisėjų atskiroji nuomonė „Dėl Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimo“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2015/02/2009-09-02_n_atask_nuomone1_1.pdf
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. TAR, 650.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 3 d. nutarimas. TAR, 9761.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutarimas. TAR, 18786.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutarimas. TAR, 12128.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2020 m. vasario 10 d. nutarimas. TAR, 2932.

Bendros kompetencijos teismų praktika:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. rugsėjo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-833/2000.

2. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2019 m. rugsėjo 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P-65-756/2019.

Kiti šaltiniai:

1. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos pensijų įstatymo Nr. I-730 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto (2021) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAP/6c16cbc02b6411ec99bbc1b08701c7f8/88631ea947b611eca8a1caec3ec4b244/format/ISO_PDF/
2. Gintarė Bakūnaitė (2018) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/siulo-is-esmes-keisti-valstybiniu-pensiju-sistema-kai-kuriu-profesiju-atstovai-is-biudzeto-gauna-ir-po-800-euru.d?id=79730275> [žiūrėta 2022 m. balandžio 6 d.].
3. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2019). *2019 metų veiklos ataskaita*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
4. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/pensijos-ir-ismokos-2022-metais-ka-svarbu-zinoti-negalia-turintiems-zmonems> [žiūrėta 2022 m. kovo 28 d.].
5. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialinis-draudimas/socialinio-draudimo-ismokos/socialinio-draudimo-pensijos/socialinio-draudimo-senatves-pensijos> [žiūrėta 2022 m. kovo 28 d.].
6. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/pristatytas-tyrimas-apie-valstybiniu-pensiju-sistema-lietuvoje-kas-gerai-ir-kas-taisytina> [žiūrėta 2022 m. balandžio 6 d.].
7. Oficialios statistikos portalas (2020) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=df9e6a5a-6170-4062-8f45-b0759b052534#/ [žiūrėta 2022 m. kovo 28 d.].
8. Raigardas Musnickas (2022) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1580374/lazutka-pasigenda-informacijos-apie-2-pakopos-pensiju-kaupima-nereiketu-irasineti-ir-tiketis-kad-kas-nors-nesuspes-pasitraukti> [žiūrėta 2022 m. balandžio 6 d.].

SANTRAUKA

Lietuvos pensijų sistema: struktūra ir ypatumai

Airidas Šiaurys

Magistro darbe analizuojama pensijų sistema bei šios sistemos ypatumai, pateikiama pensijų ir pensinių išmokų samprata. Ši tema atskleidžiama nagrinėjant reikšmingus norminius teisės aktus, Konstitucinio Teismo jurisprudenciją bei moksliniuose straipsniuose pateiktas išvadas. Galima teigti jog pensijos socialine prasme yra neatsiejama visuomenės dalis, kadangi jos veikia kaip pagalbinė priemonė, kuria siekiama kompensuoti prarastas pajamas dėl netekto darbingumo, pensinio amžiaus ar kitais atvejais, taip pat finansiškai paremti asmenis už atitinkamus nuopelnus Lietuvos valstybei. Darbe analizuojama Lietuvos pensijų sistemos raida nuo nepriklausomybės atkūrimo, gilinamasi į pensijų sistemos reformų tikslus. Ypatingas dėmesys reformų kontekste skiriamas pensijų sistemos raidai nuo 2018 metų, kadangi daugiapakopės pensijų sistemos reiškinys yra aktualus ir šiandien.

Darbe detaliam analizuojama valstybinio socialinio draudimo pensijų sistema, nagrinėjami valstybinių pensijų bei valstybinės šalpos pensijų ypatumai, taip pat išskiriamos ir pensijų rūšys, aptariamoms jų skyrimo ir mokėjimo sąlygos, mokėjimo šaltiniai, pensijų dydžiai, gavėjų ratas. Nagrinėjant pensijų sistemą, išskiriami pensijų sistemos esminiai trūkumai ir privalumai, pateikiamas kritinis šios sistemos funkcionavimo vertinimas bei siūlomos galimos permainos, susijusios su našlių pensijų apskaičiavimu bei valstybinių pensijų subjektų rato siaurimu, kadangi atskirų profesijų atstovai yra privilegijuojami kitų profesijų atstovų atžvilgiu, taip pat, valstybinių pensijų skyrimo sąlygos ir dydžiai yra skirtingi, o tai suponuoja apie socialinio teisingumo principo pažeidimą. Pensijų sistemos analizė yra reikšminga, kadangi jos pagalba yra atskleidžiamos šios sistemos perspektyvos ir būklė Lietuvoje.

SUMMARY

Lithuanian pension system: structure and peculiarities

Airidas Šiaurys

The Master's thesis analyses the pension system and its features, presents the concept of pensions and pension benefits. This topic is revealed by examining relevant normative legal acts, jurisprudence of the Constitutional Court and the conclusions presented in scientific articles. Pensions are an integral part of society in a social sense, as they act as an auxiliary instrument to compensate for loss of income due to incapacity of work, retirement age and to financially support individuals for their respective services to the Lithuanian State. The thesis analyses the development of the Lithuanian pension system since the restoration of independence and examines the purpose of the pension system reforms. Particular attention in the context of the reforms is paid to the evolution of the pension system since 2018, as the pension pillar system is relevant today.

The thesis analyses in detail the system of state social insurance pensions, examines the peculiarities of state pensions and social assistance pensions, types of pensions, the conditions for their granting and payment, the sources of payment, and the beneficiaries. The analysis of the pension system identifies the fundamental weaknesses and strengths of the pension system, provides a critical assessment of the functioning of the system and proposes possible changes to the calculation of widows' pensions and the narrowing of the circle of beneficiaries of state pensions, since certain professions are privileged over others and the conditions and amounts of state pensions are different, which implies a violation of the principle of social justice. The analysis of the pension system is important because it reveals the prospects and state of the system in Lithuania.